

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Divinity Faculty of Recep Tayyip Erdogan University

e-ISSN: 2147-2823

RTEUIFD, December 2020

Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin Tefsirinde Kıraatlere Yaklaşımı

Ebu'l-Leys As-Semerkandi's Approach To Recitations In His Commentary

Kadir TAŞPINAR

Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üni. İlahiyat Fa., Kur'an'ı Kerim
Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı

Asst. Prof., Recep Tayyip Erdogan Uni. Divinity Faculty, Department of
Qur'an Reading and Qur'an Science
Rize/Turkey

kadir.taspinar@erdogan.edu.tr

ORCID ID: www.orcid.org/0000-0002-6317-6594

Atf: Taşpınar, Kadir. "Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin Tefsirinde Kıraatlere Yaklaşımı". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2020): 112-148

Doi: <https://doi.org/10.32950/rteuifd.797237>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 19 Eylül / September 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 02 Kasım / November 2020

Yayın Tarihi / Published: 20 Aralık / December 2020

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.org.tr/rteuifd>

Copyright © Published by Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Divinity, Rize, 53100 Turkey. All rights reserved

Ebü'l-Leys Es-Semerkandî'nin Tefsirinde Kıraatlere Yaklaşımı

Öz: Kur'ân âyetlerinin yorumlanmasında müfessirlerin dikkate aldığı hususlardan birisi de kıraat farklılıklarıdır. Sahih ve şâz olmak üzere kıraat birikimi içerisinde yer alan farklılıkların önemli bir kısmı manayı etkilemezken, bir kısmı ise doğrudan veya dolaylı olarak manayı etkilemekte ve anlam zenginleşmesine katkı sağlamaktadır. Hâliyle bu durum müfessirlerin dikkatini celbetmekte ve âyetlerin tefsirinde kıraatlerden yararlanmalarına imkân sağlamaktadır. Kıraatlerden azami ölçüde istifade eden müfessirlerden Ebü'l-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983), İbn Mücâhid'in (ö. 324/935) etkisiyle *Tefsîru's-Semerkandî* adlı eserinde kıraat-i seb'aya özellikle vurgu yapmaktadır. Şâz kıraatlere de ziyadesiyle müracaat eden müfessir, kıraat ilmi birikimini maharetle tefsirine yansıtmıştır. Bu makalede Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin kıraatleri nakletme yöntemi ve keyfiyeti ele alınacak, kıraat-tefsir ilişkisi bahse konu eser üzerinden muhtelif açılardan irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Tefsir, Ebü'l-Leys es-Semerkandî, Tefsîru's-Semerkandî, Kıraat-i seb'a, Sahih, Şâz.

Ebu'l-Leys As-Semerkandi's Approach To Recitations In His Commentary

Abstract: One of the elements considered by commentators in the commentary (tafseer) of the Quran's verses is the differences in recitation. While a significant part of the differences, which are saheeh and shaz, as mentioned earlier in the accumulation of recitation, do not affect the meaning, others directly or indirectly affect the meaning and contribute to the enrichment of the meaning. Naturally, this situation attracts the commentators' attention and enables them to benefit from the recitations in the verses' commentary. Ebu'l-Leys as-Semerkandi (ö. 373/983), who was one of the commentators who took advantage of recitations to the maximum extent, emphasizes especially the qiraat-i seba in his work titled *Tefsîru's-Semerkandi*, probably with the influence of İbn Mücâhid (ö. 324/935). In addition to this, the commentator, who used highly shaz recitations, reflects his knowledge of recitation skillfully to his commentary. In this article, the method and quality of the commentator's recitation will be discussed, and the relationship between recitation and commentary will be examined from various angles through the work in question.

Keywords: Recitation, Tafseer, Ebu'l-Leys as-Semerkandî, Tafseer as-Semerkandi, Qiraat-i seba, Saheeh, Shaz.

موقف أبي ليث السمرقندي من القراءات في تفسيره

ملخص: إن القراءات القرآنية من العناصر التي يأخذها المفسرون بعين الاعتبار في تأويلاتهم للذكر الحكيم. فمعظم تلك القراءات كما هي مقسمة صحيحة وشاذة لا يؤثر المعنى، إلا أن بعضها يثريه بأشكال مختلفة أو يغيره تماما. ولفت هذا الأمر انتباه المفسرين، وبطبيعة الحال صار مدار اهتمامهم في تفسير الآيات القرآنية. إن أبا ليث السمرقندي، كما هو معروف من المفسرين الذين أولوا للقراءات اهتماما عظيما، أكد في تفسيره "تفسير السمرقندي" على القراءات السبع خصوصا، ومع ذلك فهو لم يأل جهدا في الاستفادة من القراءات الشاذة، وذلك مما يُظهر مهارته الفائقة في القراءات. يتناول هذا البحث منهج السمرقندي في نقل القراءات من جانب وعلاقة القراءات بعلم التفسير حصرا في تأليفه المذكور اسمه أنفا من جانب آخر.

الكلمات المفتاحية: القراءات، أبو ليث السمرقندي، تفسير السمرقندي، القراءات السبع، الصحيح، الشاذ.

GİRİŞ

Kıraat ilminin temellerini, Kur'ân'ın nüzûlüne dayandırmak mümkündür. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.), nâzil olan âyetleri Cebrâil (a.s.) tarafından kendisine öğretildiği şekilde okumuş ve aynı özenle ashabına öğretmiştir. Devam eden süreçte bazı sahâbîlerin Kur'ân'ı ezberleme ve başkalarına öğretme konusunda öne çıktıkları ve "kurrâ" şeklinde isimlendirildikleri kaydedilmektedir.¹ Zira Zehebî (ö. 748/1348), Kur'ân talimiyle meşgul olup Kur'ân'ı bizzat Rasûlullah'tan (s.a.v.) alan ve on kıraat imamının senedlerinde Rasûlullah'tan (s.a.v.) sonra ikinci halkayı oluşturan yedi sahâbî ismi zikretmektedir.²

Hz. Osman döneminde, yedi harf ruhsatı çerçevesinde kıraat ihtilaflarına vâkif olan kâfîlerin, istinsah edilen mushafarla belirli şehirlere gönderilmesi,³ ilerleyen süreçte bu beldelerde şöhret kazanacak olan kıraat imamlarının yetişmesine zemin oluşturmuştur. Zamanla bu alanda temayüz etmiş kurrâ sayısı bir hayli artmış, İbn Mücâhid'in (ö. 324/935) kıraatleri yedi ile sınırlandırmasına kadar, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) ve İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/922) gibi kıraat âlimleri eserlerinde yirmiden fazla kıraat rivâyetine yer vermişlerdir.⁴ Her ne kadar en-Nisâbü'rî (ö. 381/992) *el-Gâye fi'l-kıraati'l-aşr* adlı eseriyle İbn Mücâhid'in belirlediği yedi kıraate üç imam daha ilave ederek kıraat-i aşereyi ortaya koymuşsa da İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *en-Neşr*'ini telif etmesine kadar İbn Mücâhid'in tasnif ettiği kıraat-i seb'a kabul görmeye devam etmiştir.

Kıraat ilminde dönüm noktasına etki eden İbn Mücâhid ve İbnü'l-Cezerî gibi âlimlerin tasnifleri, kıraat ve tefsir alanında telif edilen eserlere de yansımış, sahih ve şâz kıraatlerin yorumlanmasında etkili olmuştur. Burada, müfessirlerin kıraatlara yaklaşımı ile kıraat âlimlerinin bakış açılarının farklılık arz ettiğini belirtmeliyiz. Kıraat âlimlerinin gayesi, kıraatlerin sıhhatini tespit etmek iken, müfessirlerin amacı

¹ Mustafa Öz, "Kurrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/445.

² Zehebî'nin zikrettiği isimler şunlardır: Übey b. Kâ'b (ö. 20/640), Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652), Ebû'd-Derdâ (ö. 32/652), Osman b. Affân (ö. 35/656), Ali b. Ebî Tâlip (ö. 40/660), Ebû Musa el-Eş'arî (ö. 44/664) ve Zeyd b. Sâbit'tir (ö. 45/665). Bk. Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakât ve'l-âsâr* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 9-20.

³ Hz. Osman döneminde istinsah edilen Mushaf'ın şehirlere gönderilmesi bağlamında; Zeyd b. Sâbit Medîne'de bırakılmış, Abdullah b. Sâib (ö. 70/689) Mekke'ye, Muğire b. Şihâb (ö. 91/710) Şâm'a, Ebû Abdurrahmân es-Sülemî (ö. 73/692) Kûfe'ye, Âmir b. Abdülkays (ö. 55/675) ise Basra'ya gönderilmiştir. Bk. Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Matbaatü İsa, t.y.), 1/403-404.

⁴ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed Dabba (Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.), 1/34; Celâleddîn Abdurrahmân Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Kâhire: Heyetü'l-Misriyye, 1974), 1/253.

kıraatlerden istifade ederek âyetin muhtemel anlamlarını ortaya çıkarmaktır.⁵ Bu bağlamda kıraat âlimleri, kıraatleri sıhhat yönünden değerlendirmeye tabi tutarken sahih ve şâz kıraatler için müstakil eserler⁶ telif etmişler; müfessirler ise eserlerinde genelde sahih-şâz ayrımı yapmaksızın, âyetlerin tefsirine yardımcı olacak tarzda bütün kıraatlerden yararlanma yoluna gitmişlerdir.⁷

İbn Mücâhid'den yaklaşık yarım asır sonra vefat eden Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö. 373/983)⁸ *Tefsîru's-Semerkandî (Tefsîru'l-Kur'ân)*⁹ isimli tefsirinde kıraat-i seb'a başta olmak üzere farklı okuyuşların etkisini görmek mümkündür.¹⁰

⁵ Konu hakkında benzer yorum için bk. Mustafa Kılıç, "Zemahşeri'nin Kıraatleri Kabul Şartları", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (Haziran, 2015), 150.

⁶ Kıraat ilmiyle ilgili eserler için bk. Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2013), 256-272; Abdülhamit Birşik, *Kıraat İlmî ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2004), 154-160.

⁷ Kıraat farklılıklarına yer veren bazı tefsirlerden örnekler için bk. İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 129-150; Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 152-177.

⁸ Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin doğum tarihi hakkında kesin bilgi olmamakla beraber hicrî 301 ile 310 tarihleri arasında doğmuş olabileceği muhtemeldir. Semerkandî nisbesinden hareketle Semerkand'ta doğduğu kabul edilen müfessirin ilim tahsilini ilk olarak babasından yaptığı kabul edilmektedir. Fakih, müfessir ve sûfi kimliğiyle tanınan Ebü'l-Leys'in fıkıh alanındaki asıl hocası, "Küçük Ebü Hanîfe" olarak da bilinen Ebü Ca'fer el-Hinduvânî'dir. Belh, Buhara ve Bağdat'a ilmî seyahatler gerçekleştirmiştir. Muhammed b. Sehl en-Nîsâbüri, Semerkant kadısı Halil b. Ahmed es-Siczi, Ebü Bekir Muhammed b. Sa'îd ve Ebü Bekir Muhammed b. Fazl el-Buhârî, Ebü'l-Leys'in hocaları arasında yer alırken kendisinden rivâyette bulunan talebeleri arasında Ebü Bekir Muhammed b. Abdurrahman et-Tirmîzî ve Lokman b. Hâkim el-Fergânî gibi isimlere yer verilmektedir. Vefat yılı konusunda kaynaklarda yedi ayrı tarih yer alsada da 373/983 tarihi daha çok kabul görmektedir. Fıkıh başta olmak üzere kelâm, tefsir ve tasavvuf konularına dair birçok eseri bulunan Ebü'l-Leys'in teliflerinden bazıları şunlardır: 1. *Hizânetü'l-fıkh* 2. *'Uyûnü'l-mesâ'il* 3. *Mukaddime fi's-salât* 4. *Muhtelifü'r-rivâye* 5. *Beyânü 'akidetü'l-usûl* 6. *Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber* 7. *Tenbîhü'l-gâfilîn* 8. *Bustânü'l-arifîn*. 9. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-kerim*. Hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk. İshak Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1982), 42-62, 69-72, 73-122. Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdulmevcûd, Zekeriyya Abdülmecîd (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 1/6-12.

⁹ İçeriğindeki tasavvufî yorumlar sebebiyle işârî tefsirlerden kabul edilse de sûfi-fıkhî bir yönetime sahip olup rivâyet ağırlıklı bir tarzda kaleme alınan tefsirde âyetlerin, hadis, sahâbe ve tabiîn görüşleri etrafında tefsir edildiği görülmektedir. Dil âlimlerinin görüşlerine, kıraat farklılıklarına, fıkıh, kelâm, tasavvuf, nesih ve özellikle isrâiliyyât'a geniş ölçüde yer verilen eser, rivâyet yanında dirâyet tefsir özelliklerinden de izler taşımaktadır. Tefsirin metodu hakkında geniş bilgi için bk. Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin Tefsirdeki Metodu*, 184-211. Tefsirin adı, çeşitli kaynaklarda *Tefsîru'l-Kur'ân*, *Tefsîru's-Semerkandî* ve *Bahru'l-ulûm* şeklinde zikredilmektedir. İshak Yazıcı, konu hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunduktan sonra tefsirin adının, Alâeddin es-Semerkandî'nin (ö. 860/1456) *Bahru'l-ulûm* adlı tefsiriyle karıştırılmış olunabileceği ihtimalinden bahsetmektedir. Bilgi için bk. Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin Tefsirdeki Metodu*, 117-121; İshak Yazıcı, "Ebü'l-Leys es-Semerkandî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36/475.

¹⁰ Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin doğum tarihi hakkında tefsirin muhakkikleri tarafından ileri sürülen 301 ile 310 tarihlerinden hareketle kendisinin, İbn Mücâhid'in vefatı esnasında yirmili yaşlarda olduğu söylenebilir. Bk. Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/7. Ayrıca Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) eserinde, Semerkandî'nin Bağdat'a gelip orada Muhammed b. Sehl en-Nîsâbüri'den (ö. 388/988) hadis rivâyet ettiğinden bahsetmektedir. Bk. Ebü Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk.

Hicrî dördüncü asır müfessirlerinden olan Semerkandî,¹¹ kıraatlere bir müfessir kimliğiyle yaklaştığından sahih-şâz bütün kıraat birikiminden istifade etme yoluna gitmiştir. Tefsirinde yedi kıraat başta olmak üzere sahâbe ve tabiîn âlimlerinden gelen kıraat rivâyetlerine de yer veren Semerkandî'nin, daha sonraları on kıraat sistemi içerisinde yer alacak olan Ebû Ca'fer (ö. 130/748) ve Ya'kûb el-Hadramî'nin (ö. 205/821);¹² on dört kıraat sistemi içerisinde yer alacak olan Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve A'meş'in (ö. 148/765) kıraatlerine yer yer atıfta bulunduğu müşahede edilmektedir.

Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin tefsirinde yer alan kıraatler üzerine müstakil bir çalışma mevcut olmamakla birlikte tefsir hakkında yapılan akademik çalışmalarda¹³ tefsirin kıraat yönüne dair bazı başlıkların yer aldığı ve bu başlıklar altında

Mustafa Abdulkadir Ata (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417), 13/360; Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin Tefsirdeki Metodu*, 44; Yazıcı, "Ebü'l-Leys es-Semerkandî", 36/473. Bu bilgiler ışığında, Semerkandî tefsirindeki kıraat-i seb'a, dolayısıyla İbn Mücâhid etkisine dair bazı ipuçlarına ulaşmamız mümkündür.

¹¹ *Büyük Tefsir Tarihi* adlı eserinde dördüncü tabakayı teşkil eden müfessirler arasında Ebü'l-Leys es-Semerkandî'yi de zikreden Ömer Nasuhi Bilmen, Taberî (ö. 310/922), İbnü'l-Münzir (ö. 318/930), İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939), Mâtürîdî (ö. 333/944), İbn Hibbân (ö. 369/979) ve Cessâs'ın (ö. 370/980) yanı sıra bu tabakayı teşkil eden toplamda kırk iki müfessirin ismine yer vermektedir. Bk. Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973), 1/361-397.

¹² Müfessir, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'a isnad edilen kıraat rivâyetlerine yer vermesine rağmen yine on kıraat sistemi içerisinde yer alacak olan Halef b. Hişâm'dan gelen kıraat rivâyetlerine değinmemektedir. Buna sebep olarak Halef b. Hişâm'ın aynı zamanda yedi kıraat imamından Hamza'nın birinci rivâsi oluşu zikredilebilir.

¹³ Semerkandî'nin tefsiri üzerine ikisi doktora düzeyinde; üçü ise yüksek lisans düzeyinde beş akademik çalışma mevcuttur. Doktora çalışmalarının ilki yukarıda da geçtiği üzere İshak Yazıcı'ya aittir. Yazar çalışmasında hem "Tefsirinin Kaynakları" başlığında hem de "Ulûmu'l-Kur'ân Açısından Özelliği" başlığında kıraat konularına değinmiştir. Kendilerinden kıraat nakledilenler sadedinde ikisi sahâbeden olmak üzere yedi isim zikreden Yazıcı, her bir ismin kıraat rivâyeti ile ilgili üç örneğe yer vermiştir. Bu bağlamda yazarın, isimlerden sadece bir kısmını zikrettiği, lakin kendilerinden kıraat rivâyetinde bulunan zevatın daha çok olduğu müşahede edilmektedir. Yine yazar, ulûmu'l-Kur'ân bağlamında kıraat ilmi açısından tefsiri incelerken kıraat-anlam ilişkisi, hüccet meselesi ve şâz kıraatler başlığı altında çeşitli örneklerle değinmiştir. Bk. Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin Tefsirdeki Metodu*, 156-163, 256-265. Diğer çalışma ise Abdurrahim Ahmed Muhammed ez-Zekke tarafından *Tefsîru "Bahri'l-ulûm" li Ebi'l-Leys es-Semerkandî* adıyla 1997 yılında Kâhire'de tamamlanmıştır. Bk. Yazıcı, "Ebü'l-Leys es-Semerkandî", 36/475. Yüksek lisans çalışmalarından ilki tefsirdeki esbâb-ı nüzul (M. Emin Yurt, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin Tefsîru'l-Kur'ân'ında Esbâb-ı Nüzûl*, Dicle Üniversitesi SBE, 2011) hakkında olup bu çalışmada kıraat konularına değinilmemiştir. Tefsirdeki isrâiliyyat (Habibe Çelik Yılmaz, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin Tefsîrinde İsrâiliyyât*, 29 Mayıs Üniversitesi SBE, 2019) konusunun ele alındığı diğer çalışmada ise Kıraat Kaynakları başlığı altında müfessirin kıraatleri kullanma yöntemine ve nakilde bulunduğu bazı isimlere kısaca işaret edilmiştir (ss. 29-30). Hüseyin Topal tarafından hazırlan yüksek lisans tezinde ise tefsirdeki ulûmu'l-Kur'ân konusu ele alınmaktadır (*Semerkandî'nin Bahru'l-ulûm'unda Kur'ân İlimleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2005). "Rivâyete Dayalı Kur'ân İlimleri" bölümünde tefsirde kıraatlerin işleniş tarzını ele alan araştırmacı, müfessirin farklı kıraatlere yaklaşımına, kıraat-anlam ilişkisine, şâz kıraatleri ve sahâbe kıraatlerini işleyişine ve kıraat-gramer ilişkisine özetle temas etmektedir (ss. 17-23).

müfessirin kıraatlere yaklaşımının genel manada ele alındığı görülmektedir. Kıraat rivâyetlerine yoğun bir şekilde yer verilen tefsirin, kıraat yönünden detaylı bir şekilde ele alınmayı hak ettiğini düşünmekteyiz. Zira erken sayılabilecek bir dönemde kaleme alınmış çalışmanın, kendinden önceki kıraat birikiminden nasıl istifade ettiği, bu birikimin tefsire nasıl yansıdığı, sahih kıraatlerin yedi ile sınırlandırılmasından sonra telif edilmesi hasebiyle bu sınırlamadan etkilenip etkilenmediği hususu önem arz etmektedir.

Makalede, tefsirin 1993 yılında bir heyet tarafından tahkik edilen Beyrût nüshası¹⁴ dikkate alınacak, eserde yer alan kıraatlerin tamamını temsil edecek şekilde özgün başlıklar oluşturulacaktır. Bu başlıklar altında müfessirin kıraatleri nakletme yöntemi ve keyfiyeti esas alınarak, nakil esnasında kullandığı ifade kalıpları, sahih ve şâz kıraatlere yaklaşımı, kıraatleri anlam ve lehçe açısından ele alması ve kıraatler arasında tercihte bulunması gibi hususlar izaha çalışılacaktır.

1. Kıraatleri Nakletme Yöntemi ve Kullandığı İfade Kalıpları

Eserlerinde kıraatlere yer veren diğer müfessirler gibi Ebül'l-Leys es-Semerkandî de naklettiği kıraatler için belli bir yöntem ve birçok ifade kalıbı kullanmıştır. Kıraatleri naklederken takip ettiği usûlün kendi içerisinde bir tutarlılık arz ettiği görülmektedir. Bazı istisnalar olmakla beraber genelde sahih ve şâz kıraatleri naklettiği kalıplar birbirinden farklıdır. Bunun yanında her iki kıraat çeşidi için aynı ifade kalıbını kullandığı yerler de söz konusudur.

Kıraatlerin nakli esnasında kullanılan ifade kalıplarının ele alınacağı bu kısımda, bütün ifadeleri kapsayacak şekilde üç başlık oluşturulmuştur. Birinci başlıkta sahih kıraatlerin, ikinci başlıkta hem sahih hem de şâz kıraatlerin aynı kalıpla ifade edilmesi ile ilgili örnekler ele alınacaktır. Üçüncü başlıkta ise sahih ve şâz kıraatlerin birlikte veya sadece şâz kıraatin müstakil olarak verildiği, bu esnada genelde şâz kıraatin şâz olduğunun belirtildiği kalıplara yer verilecektir. Her üç başlık altında ele alınan ifade kalıplarının temsil ettiği kıraatlerle ilgili istisnalara da ilgili başlık altında ayrıca dikkat çekilecektir. Burada şâz kıraatlerin nakli ile ilgili müfessirin tutumunu tespit etme sadedinde, ilk iki başlık altında yer alan kıraatlerin şâz olduğuna dair bir açıklamanın yapılmadığını; üçüncü başlıkta verilen şâz

¹⁴ Tefsirin, yurt içinde ve yurt dışındaki çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları mevcuttur. Ayrıca eserin Osmanlı döneminde yapılan üç adet tercümesi günümüze ulaşmıştır. Bk. Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin Tefsirdeki Metodu*, 117-120. Yine eser Arapça olarak 1985 yılında Bağdat'ta, 1993 yılında Beyrut'ta neşredilmiş, daha sonraki yıllarda da çeşitli baskıları yapılmıştır.

kıraatlerin ise genelde şâz olduğunun belirtildiğini tekrar hatırlatmakta fayda mülâhaza etmekteyiz.

1. 1. Sahih Kıraatler İçin Kullandığı İfade Kalıpları

Ebü'l-Leys es-Semerkindî, sahih kıraatlere dair farklı okuyuşları naklettiği yerlerde ilgili kıraatin sahih veya mütevâtir olduğuyula ilgili herhangi bir açıklama yapmamaktadır. Fakat farklı okuyuşları naklederken kıraat-i seb'a imamlarını özellikle belirtmesi, bu esnada kullandığı ifade kalıpları ve bazen de diğer okuyuşları şâz olarak nitelemesi, müfessirin kıraat-i seb'ayı sahih kabul ettiğini göstermektedir.¹⁵

Müfessirin, kıraatleri naklederken kullandığı ifade kalıplarına yönelik tefsir üzerinde yaptığımız taramada sahih kıraatler için kullanılan kalıpların nadiren de olsa şâz kıraatler için kullanıldığı da görülmektedir. Bu bağlamda önce sahih kıraatler için kullanılan ifadeler belirtilecek daha sonra bu kullanımın istisnalarına işaret edilecektir.

Müfessir, sahih kıraat ihtilaflarını naklederken bazen “...وقرأ...قرأ ” ifadesini kullanarak kıraat-i seb'a imamlarının tamamının ismini zikretmiş ve hangi imamın nasıl okuduğunu bu ifade kalıbıyla belirtmiştir.¹⁶ Aynı ifade kalıbını kullandığı bazı yerlerde ise kıraat-i seb'a imamlarından çoğunun ismini zikrederken kimi yerde bir, kimi yerde iki veya üç imamın ismine yer vermediği olmuştur.¹⁷ Yine aynı ifade kalıbıyla önce Kûfe imamlarının okuyuşlarını daha sonda da diğer imamların okuyuşlarını belirttiği de vâkidir. Söz konusu ifade kalıbını zikrettiği iki yerde Kûfe ehli ifadesinden sonra Âsım (ö. 127/745), Hamza (ö. 156/773) ve Kisâî'nin (189/805);¹⁸ bir yerde Hamza, Kisâî ve Âsım'ın ravisi Ebû Bekir Şu'be'nin (ö. 193/809) isimlerini

¹⁵ Ebü'l-Leys es-Semerkindî, yedi kıraat hakkında her ne kadar “sahih” nitelemesinde bulunmasa da İbn Mücâhid'le beraber yedi kıraatin sahih; bunun dışında kalanların ise şâz olarak kabul edildiği bilinmektedir. Bk. Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011), 288-291.

¹⁶ Bu ifade kalıbı tefsirin tamamında altmışa yakın yerde geçmektedir. İlgili kalıba dair örneklerin bir kısmını görmek için bk. Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1/80, 139-140, 232, 356, 456, 478, 531, 586; 2/73, 134, 175, 317, 350-351, 422, 537; 3/37, 65, 305, 351-352, 482.

¹⁷ Kıraat-i seb'a imamlarından bir kısmının ismini zikredip diğerlerinin ismini zikretmediği yerler için bk. Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1/91, 95, 137, 176, 476, 480, 488; 2/156, 308, 333, 390, 393, 440, 469; 3/248, 432.

¹⁸ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1/91, 443.

belirtmiş;¹⁹ iki yerde de isim belirtmeksizin “Kûfe ehli şöyle okudu”²⁰ diyerek ilgili kıraati nakletmiştir.

Semerkindî, “...قرأ...وقرأ...” kalıbıyla genelde kıraat-i seb’a imamlarının okuyuşunu naklederken, nadiren de olsa aynı ifadeyle şâz kıraatleri belirttiği de olmuştur. Bu bağlamda müfessir, “...لَا يُفَرِّقُ”²¹ kelimesini Ya’kûb el-Hadramî’nin “yâ” harfi ile “...لَا يُفَرِّقُ”²² şeklinde, İbn Mes’ûd’un (ö. 32/652) “...لَا يُفَرِّقُونَ”²³ şeklinde okuduğunu;²⁴ “...سَتَكْتَبُ شَهَادَتَهُمْ”²⁵ kelimesini ise Hasan-ı Basrî’nin “...سَتَكْتَبُ شَهَادَتَهُمْ”²⁶ şeklinde, Abdurrahman el-A’rec’in (ö. 117/735) ise “...سَتَكْتَبُ شَهَادَتَهُمْ”²⁷ şeklinde okuduğunu belirtmiştir.²⁸

Müfessir, kıraat ihtilaflarını naklettiği bazı yerlerde sadece “...قرأ/يقرأ...” ifadesini kullanıp söz konusu kıraatin kim tarafından okunduğuna işaret etmektedir. Bu ifade kalıbıyla Nâfi (ö. 169/785),²⁹ İbn Kesîr (ö. 120/738),³⁰ Ebû Amr (ö. 154/771),³¹ İbn Âmir (ö. 118/736),³² Âsım,³³ Hamza³⁴ ve Kisâî³⁵ gibi kıraat-i seb’a imamlarından birinin veya bir kaçının ismini zikreden müfessir, bunun dışında ravilerden Hafs (ö. 180/796),³⁶ Ebû Bekir Şu’be³⁷ ve Verş’in (ö. 197/812);³⁸ isimlerine atıfta bulunmaktadır.

Müfessir bazen, “...قرأ...” ifadesiyle söz konusu kıraatle okuyan kişinin ismini zikrettikten sonra o şehirdeki diğer kurrânın da kendisine tabi olarak aynı şekilde okuduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda Medine ehlinin Nâfi’ye;³⁹ Mekke ehlinin

¹⁹ Semerkindî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 2/335.

²⁰ Semerkindî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 2/129, 466.

²¹ el-Bakara 2/285.

²² İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/237.

²³ Abdüllatif Hatîb, *Mu’cemu’l-kıraat* (Dımaşk: Dâru Sa’deddîn, 2000), 1/434.

²⁴ Semerkindî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 1/241.

²⁵ ez-Zuhuf 43/19.

²⁶ Hatîb, *Mu’cemu’l-kıraat*, 8/361.

²⁷ Hatîb, *Mu’cemu’l-kıraat*, 8/361.

²⁸ Semerkindî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 3/205.

²⁹ Semerkindî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 1/504, 557.

³⁰ Semerkindî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 1/557.

³¹ Semerkindî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 1/518; 2/107.

³² Semerkindî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 1/518, 574; 3/107.

³³ Semerkindî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 1/518; 2/75; 3/276.

³⁴ Semerkindî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 2/418; 3/151.

³⁵ Semerkindî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 2/418; 3/107, 151.

³⁶ Semerkindî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 3/254.

³⁷ Semerkindî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 1/540.

³⁸ Semerkindî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 1/175.

³⁹ “قرأ نافع ومن تابعه من أهل المدينة” Semerkindî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 1/122, 298.

İbn Kesîr'e;⁴⁰ Basra ehlinin Ebû Amr'a⁴¹ ve Şam ehlinin İbn Amir'e⁴² tabi olarak okuduğunu ifade etmektedir.

Sahih kıraatleri naklederken müfessirin en fazla "قرأ... وقرأ الباقر" ifade kalıbını kullandığı görülmektedir.⁴³ O, bu kalıpla ihtilafa konu olan kelimenin kıraat-i seb'a imamları tarafından nasıl okunduğunu nakletmiş; isimlerini belirterek "falanca kişi/kişiler şöyle okudu" dedikten sonra geriye kalan sahih okuyuşları da "وقرأ الباقر" kalıbıyla vermiştir.

Nadiren de olsa müfessirin bu ifade kalıbıyla önce şâz olan bir okuyuşu daha sonra da geriye kalan sahih okuyuşları belirttiği müşahede edilmektedir. Bu minvalde müfessir Hz. Ömer (ö. 23/644),⁴⁴ Yahyâ b. Ya'mer (ö. 89/708),⁴⁵ Abdurrahman es-Sülemî (ö. 73/692),⁴⁶ Hasan-ı Basrî,⁴⁷ Abdurrahman el-A'rec,⁴⁸ Ebû Ca'fer,⁴⁹ İbn Kesîr (şâz bir rivâyetle)⁵⁰ ve A'meş'in⁵¹ okuyuşlarını belirttikten sonra "وقرأ الباقر" ifadesiyle isim belirtmeksizin geriye kalan sahih okuyuşları zikretmektedir. Örneğin "كَيْ لَا يَكُونَ دَوْلَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ"⁵² âyetinde "دَوْلَةٌ" kelimesindeki kıraat farklılıklarına değinen müfessir, bahse konu kelimeyi Ebû Ca'fer'in damme ile "دَوْلَةٌ" şeklinde okuduğunu, âmmenin kıraatının ise nasb ile "دَوْلَةٌ" şeklinde olduğunu; yine aynı kelimeyi Abdurrahman es-Sülemî'nin "dâl" harfinin fethasıyla "دَوْلَةٌ" şeklinde, geriye kalanların ise "dâl" harfinin dammesiyle "دَوْلَةٌ" şeklinde okuduğunu belirtmektedir.⁵³ Burada dikkat çeken bir husus, kıraatlerin birçok kişiye nispet edilmesine rağmen⁵⁴ Ebû'l-Leys es-Semerkindî'nin sadece Ebû Ca'fer ve Sülemî'nin ismini zikretmesidir. Tefsirin birçok yerinde cari olan bu durumun iki şekilde izah edilebileceği kanaatindeyiz. Birincisi Ebû'l-Leys, bir müfessir olarak kıraat ihtilaflarının tefsire katkısını önceleyerek sened kısmını dikkate almamış ve ilgili

⁴⁰ "قرأ ابن كثير ومن تابعه من أهل مكة" Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1/158.

⁴¹ "قرأ أبو عمرو ومن تابعه من أهل البصرة" Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1/175.

⁴² "قرأ ابن عامر ومن تابعه من أهل الشام" Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1/122, 152, 157, 298, 442, 516; 3/164.

⁴³ Söz konusu ifade kalıbı tefsirin tamamında beş yüz altmıştan fazla yerde geçmektedir. Muhtasar olan tefsirin neredeyse her sayfasında bu ifade kalıbına rastlamak mümkündür.

⁴⁴ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 3/273.

⁴⁵ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 3/374.

⁴⁶ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 3/344.

⁴⁷ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 3/289.

⁴⁸ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1/192.

⁴⁹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 2/152.

⁵⁰ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 3/403.

⁵¹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 2/16.

⁵² el-Haşr 59/7.

⁵³ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 3/344.

⁵⁴ Adı geçen kıraatlerin nispet edildiği kişileri görmek için bk. Hafîb, *Mu'cemu'l-kıraat*, 9/393-394.

kıraati en meşhur olan kişiye isnad etmekle yetinmiştir. İkincisi de istifade ettiği tefsir kaynaklarında⁵⁵ yer alan isimleri zikretmeyi tercih etmiştir.⁵⁶

Müfessirin, “قرأ... وقرأ الباقون” ifade kalıbıyla sahih bir kıraate ait ihtilafları zikrettikten sonra, aynı kelimenin şâz okunuşlarını da verdiği ve bu esnada Zir b. Hubeyş (ö. 82/701),⁵⁷ Hasan-ı Basrî,⁵⁸ İbn Sîrîn (ö. 110/729),⁵⁹ Ebû Ca’fer⁶⁰ ve Ya’kûb’un⁶¹ isimlerine atıfta bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda Ebû'l-Leys, “كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ”⁶² ifadesinde yer alan “بِرَبْوَةٍ” kelimesinin Âsım ve Ebû Amr tarafından metinde geçtiği şekilde; giğger kıraat imamları tarafından ise “râ” harfinin dammesiyle “بِرَبْوَةٍ” şeklinde okunduğunu⁶³ ifade etmektedir. Kıraat-i seb’a imamlarının okuyuşlarını bu şekilde aktaran müfessir daha sonra aynı kelimenin İbn Sîrîn⁶⁴ tarafından “râ” harfinin kesresi ile “بِرَبْوَةٍ” şeklinde okunduğundan bahsetmekte ve her üç kıraatin lügatten kaynaklandığını ve anlamlarının aynı olduğunu beyan etmektedir.⁶⁵ Müfessirin, Âsım kanalıyla, bazı ravileri tarafından rivâyet edilen şâz bir kıraat vechini zikredip diğer sahih okuyuşları “الباقون” ifadesiyle nakletmesini de burada belirtmek gerekir. Buna göre müfessir, “وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنْتُمْ

⁵⁵ Ebû'l-Leys es-Semerkandî'nin istifade ettiği tefsir kaynaklarını görmek için bk. Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin Tefsirdeki Metodu*, 124-151; Habibe Çelik Yılmaz, *Ebû'l-Leys es-Semerkandî'nin Tefsirinde İsrâiliyyât* (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 30-31.

⁵⁶ “رَبْوَةٌ” kelimesindeki kıraat ihtilaflarıyla ilgili olarak Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın (ö. 207/822) tefsirinde Abdurrahman es-Sülemî'nin; İbn Cerîr et-Taberî'nin tefsirinde ise hem Sülemî hem de Ebû Ca'fer'in isimlerine yer verilmektedir. Bk. Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yusuf en-Necati vd. (Mısır: Dâru'l-Misriyye, t.y.), 3/145; İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 23/279.

⁵⁷ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/97.

⁵⁸ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/186.

⁵⁹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/230.

⁶⁰ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/62.

⁶¹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/71, 246.

⁶² el-Bakara 2/265.

⁶³ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kurâât*, thk. Şevki Dayf (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1400), 190.

⁶⁴ Yaptığımız araştırmada “بِرَبْوَةٍ” şeklindeki meksûr kıraatin İbn Sîrîn'e aidiyeti konusunda bir bilgiye ulaşamadık. Lakin en-Nehhâs ve bazı kaynaklar, söz konusu kıraatin İbn Abbâs ve Ebû İshâk es-Sebî'ye (ö. 127/745) ait olduğunu kaydetmektedir. Bk. Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali Beydûn (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421), 1/130; Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, thk. Ahmed el-Berduni (Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1964), 3/316; Hatîb, *Mu'cemu'l-kıraat*, 1/384. Ayrıca İbn Sîrîn'in, Ebû İshâk es-Sebî'nin hocası olduğu da kaydedilmektedir. Bk. Ali Osman Koçkuzu, “Ebû İshâk es-Sebî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10/170.

⁶⁵ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/230.

ifadesinde yer alan “تَكْذِبُونَ”⁶⁶ kelimesinin Âsım’dan gelen rivâyetlerin birinde⁶⁷ “تَكْذِبُونَ”⁶⁸ şeklinde okunduğunu nakletmektedir.⁶⁹

Müfessirin, “وقرأ الباقر... قرأ...” kalıbıyla kıraat-i seb’â imamlarının okuyuşlarını naklederken Âsım, Hamza ve Kisâ’î’nin ittifak ettiği okuyuşları çoğunlukla isimlerini de zikrederek “قرأ أهل الكوفة” ifadesiyle;⁷⁰ bazen de isim zikretmeksizin aynı ifadeyle;⁷¹ diğer okuyuşları ise isim belirtmeden “وقرأ الباقر” ifadesiyle naklettiği dikkat çekmektedir. Müfessir, “...وقرأ...وقرأ...” / “وقرأ الباقر” ifade kalıplarıyla kıraat-i seb’âda yer alan okuyuşları aktarıırken kıraat imamlarının yanı sıra ravilerinin de isimlerini zikretmektedir. Bu bağlamda kıraat imamlarının meşhur ikişer ravisi dışında kendilerinden kıraat rivâyetinde bulunan bazı isimlere de yer veren müfessir, en fazla Âsım’ın ravisi Hafs⁷² ve Ebû Bekir Şu’be’nin;⁷³ Nâfi’nin ravisi Verş’in⁷⁴ isimlerini zikretmektedir. Nâfi’nin diğer ravisi Kâlûn (ö. 220/835);⁷⁵ Ebû Amr’ın ravileri Hârûn (ö. 170/786)⁷⁶ ve Hişâm;⁷⁷ İbn Âmir’in ravileri Hişâm (ö.

⁶⁶ “Ve Allah’ın verdiği rızka O’nu yalanlayarak mı şükrediyorsunuz?” Vâkıa 56/82.

⁶⁷ “روي عن عاصم في بعض الروايات”

⁶⁸ Âsım’dan kıraat rivâyet edenler arasında yer alan Mufaddal ed-Dabbî’nin söz konusu rivâyeti için bk. Ebû Muhammed Abdülhak İbn Atıyye, *el-Muharreru’l-vecîz fi tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1422), 5/253; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kurân*, 17/230; Hatîb, *Mu’cemu’l-kıraat*, 9/319.

⁶⁹ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 3/319.

⁷⁰ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1/94, 95, 135, 351, 393, 399, 458, 498, 502, 510; 2/108, 180, 235, 283.

⁷¹ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/171, 314; 3/216, 449.

⁷² “قرأ عاصم في رواية حفص” Hafs’ın ismi tefsirde, yüz kırk dokuzu bu formatta olmak üzere toplamda yüz elli sekiz yerde geçmektedir.

⁷³ “قرأ عاصم في رواية أبي بكر” Ebû Bekir Şu’be’nin ismi tefsirde, yüz otuzu bu formatta olmak üzere toplamda yüz otuz beş yerde geçmektedir.

⁷⁴ “قرأ نافع في رواية ورش” Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1/167, 176, 232, 402; 2/70, 91, 98, 129, 153, 154, 203, 390, 398, 507, 543.

⁷⁵ “قرأ نافع في رواية قالون” Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/129, 502.

⁷⁶ “قرأ أبو عمرو في رواية هارون” Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1/185, 329. Hârûn b. Musa el-A’ver, Ebû Amr’dan kıraat rivâyet edenler arasında yer almaktadır. Bk. Ebû’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü’l-Cezeri, *Gâyetü’n-nihâye fi tabakâti’l-kurrâ*, thk. G. Bergstraesser (Mısır: Mektebetü İbn Teymiyye, 1351), 2/348.

⁷⁷ “قرأ أبو عمرو في رواية هشام” Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1/91. Yaptığımız araştırma neticesinde Ebû Amr’dan kıraat rivâyet edenler arasında Hişâm diye bir isme rastlayamadık. İbn Âmir’in ravisi Hişâm ile karıştırılmış olabileceği muhtemeldir.

245/859)⁷⁸ ve İbn Zekvân (ö. 242/857);⁷⁹ İbn Kesîr'in ravisi Şibl⁸⁰ el-Bezzî (ö. 250/864)⁸¹ ve Âsım'ın ravisi Ebân (ö. 141/758)⁸² da ismi zikredilenler arasında yer almaktadır. Ayrıca müfessir, yukarıdaki ifade kalıplarıyla kıraat-i seb'a imamlarının isimlerini zikrettiği bazı yerlerde ravi ismi belirtmeksizin adı geçen imamın iki ravisinden birisinin okuyuşuna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda müfessir en fazla Âsım⁸³ ve İbn Âmir'in,⁸⁴ daha sonra sırasıyla Ebû Amr,⁸⁵ İbn Kesîr,⁸⁶ Kisâî⁸⁷ ve Nâfi'nin⁸⁸ rivâyetlerine değinirken Hamza'nın ravilerine ise atıfta bulunmamaktadır. Bu veriler ışığında müfessirin, gerek Kûfe ehli vurgusundan gerekse Kûfe ekolüne mensup olan Âsım'ın ravilerinden sıkça nakillerde bulunmasından hareketle Âsım kıraatine ayrı bir önem atfettiği sonucunu çıkarmamız mümkündür.

Sahih kıraat ihtilaflarının belirtildiği yerlerde müfessirin nadiren de olsa "قرأ...وقراً غيره" ifade kalıbını kullandığı görülmektedir. O, bu yöntemle önce ilgili kelimenin ihtilafında tek kalan İbn Kesîr,⁸⁹ Ebû Amr,⁹⁰ İbn Âmir⁹¹ ve Hamza'nın⁹² okuyuşunu vermiş, daha sonra "diğerleri de şöyle okudu" ifadesiyle isim vermeden

⁷⁸ "قرأ ابن عامر في رواية هشام" Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/480; 2/156; 3/207, 400, 413.

⁷⁹ "قرأ ابن عامر في رواية ابن ذكوان" Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/497; 2/109.

⁸⁰ "قرأ ابن كثير في رواية شبل النبي" Tefsirde İbn Kesîr'in ravisi olarak Şibl el-Bezzî ismi geçmektedir. Bk. Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/19. Bu durumda ya tefsirin baskılarında hata yapılmış ya da bununla müfessir, Bezzî'nin Şibl kanalıyla kıraat rivâyet ettiğini kastetmiştir. Zira Şibl b. Abbâd (ö. 148/765), İbn Kesîr'in kıraat talebeleri arasında yer almaktadır. İbn Kesîr'in iki ravisinden biri olan Bezzî ise kıraatini doğrudan değil, İsmail b. Abdullah el-Kıst, Şibl b. Abbâd ve İkrime b. Süleyman kanalıyla İbn Kesîr'den almaktadır. Bk. Tayyar Altıkulaç, "İbn Kesîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/131; Birışık, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, 106.

⁸¹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/19.

⁸² "قرأ عاصم في رواية أبان" Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/267. Ebân b. Tağleb'in ismi, Âsım'dan kıraat rivâyet edenler arasında zikredilmektedir. Bk. İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/4. Ayrıca tefsirde "وروي" ifadesiyle Fazl ismine de yer verilmektedir. Bk. Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/333. Tefsirde Fazl olarak belirtilen zat, Âsım'dan kıraat rivâyetinde bulunan Mufaddal ed-Dabbî (ö. 178/794) ismiyle kaynaklarda yer almaktadır. Bk. İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/348, 2/307.

⁸³ "قرأ عاصم في إحدى الروايتين" Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/185, 577; 2/12, 16, 313, 537; 3/48, 53, 78, 93, 316, 337, 382, 391. Ayrıca tefsirin bir yerinde "وروي عن عاصم في بعض الروايات" ifadesine yer verilmektedir. Bk. Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/319.

⁸⁴ "قرأ ابن عامر في إحدى الروايتين" Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/560; 2/156, 183, 249, 315, 377, 382, 502, 507; 3/61, 72, 97, 102, 380, 477.

⁸⁵ "قرأ أبو عمرو في إحدى الروايتين" Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/210, 263, 367, 398, 403, 492; 3/25, 404, 445. Ayrıca tefsirin bir yerinde "وروي عن أبي عمرو في بعض الروايات" ifadesine yer verilmektedir. Bk. Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/133.

⁸⁶ "قرأ ابن كثير في إحدى الروايتين" Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/263; 3/21, 88, 139, 365.

⁸⁷ "قرأ الكساني في إحدى الروايتين" Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/286.

⁸⁸ "قرأ نافع في إحدى الروايتين" Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/263.

⁸⁹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/112.

⁹⁰ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/118.

⁹¹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/155.

⁹² Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/111.

diğer altı imamın okuyuşunu belirtmiştir. Bu minvalde müfessir, “ وَإِذْ وَاَعْنُنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ ”⁹³ âyetinde yer alan “وَاَعْنُنَا” kelimesini Ebû Amr’ın elifsiz olarak “وَعْنُنَا”; Ebû Amr dışındakilerin ise elif ile “وَاَعْنُنَا” şeklinde⁹⁴ okuduğunu nakletmiştir.⁹⁵ Ebû Amr’ın burada tek kaldığı vechi, aynı zamanda Ebû Ca’fer ve Ya’kûb da aynı şekilde okumaktadır.⁹⁶ Müfessirin burada sadece Ebû Amr’ın ismini zikretmesi, kıraat-i seb’ayı sahih kabul etmesine ve Ebû Ca’fer ile Ya’kûb’un kıraatini şâz olarak değerlendirmesine örnek gösterilebilir. Ayrıca müfessirin, söz konusu ifade kalıbıyla önce şâz bir okuyuşu daha sonra da üzerinde kıraat ihtilafı bulunmayan sahih okuyuşu naklettiğini; şâz okuyuşlar için İbn Mes’ûd,⁹⁷ İbn Abbâs⁹⁸ ve Hasan-ı Basrî’nin⁹⁹ isimlerini zikrettiğini belirtmek gerekir.

Müfessirin, sahih kıraat ihtilaflarını nakletme esnasında yukarıda zikri geçen ifade kalıplarının yanı sıra kıraat-i seb’a imamlarından çoğunun okuyuşu için “ القراءة ”¹⁰⁰ ve “ وهي القراءة المشهورة ”¹⁰¹; yedi imamın ittifak ettiği okuyuş için ise “ اتفقت الأئمة ”¹⁰² kalıplarını kullandığı da müşahede edilmektedir.

1. 2. Sahih ve Şâz Kıraatlerin Birlikte Verildiği İfade Kalıpları

Ebü'l-Leys es-Semerkindî kıraatleri naklettiği birçok yerde kıraat ihtilafına konu olan kelimenin önce şâz okunuşunu okuyanına nispet ederek vermekte daha sonra bahse konu kelimenin sahih okunuşunu belirtmektedir. Bu bağlamda sahâbe ve tabiîn âlimleri başta olmak üzere birçok ismi zikreden müfessirin, İbn Abbâs, Hasan-ı Basrî, Ebû Ca’fer ve Ya’kûb’un kıraatlerine daha fazla yer verdiği; bazen de naklettiği şâz kıraat için isim belirtmediği dikkat çekmektedir. Sahih kıraatleri ise okuyanına nispet etmeden “âmmenin kıraati” veya “ma’rûf olan kıraat” ifade kalıbıyla aktarmaktadır.

Müfessir, “ قرأ.....وقراءة العامة..... ” ifade kalıbını kullanarak önce şâz kıraatle kimin okuduğunu belirtmiş daha sonra sahih kıraatteki okuyuşu nakletmiştir. O, bunu

⁹³ “Hani biz Mûsâ ile kırk gece için sözleşmiştik.” el-Bakara 2/51.

⁹⁴ İlgili kelimenin kıraati için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 155.

⁹⁵ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1/118.

⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/212.

⁹⁷ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1/99, 433, 469.

⁹⁸ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1/286.

⁹⁹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1/60, 535-536.

¹⁰⁰ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1/82.

¹⁰¹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 3/475.

¹⁰² Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1/93.

yaparken İbn Mes'ûd,¹⁰³ Übey b. Kâ'b (ö. 33/654),¹⁰⁴ Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675),¹⁰⁵ Hz. Âişe (ö. 58/678),¹⁰⁶ İbn Abbâs,¹⁰⁷ Abdurrahman es-Sülemî,¹⁰⁸ Yahyâ b. Ya'mer,¹⁰⁹ İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714),¹¹⁰ Mücâhid (ö. 103/721),¹¹¹ Şa'bî (ö. 104/722),¹¹² Dahhâk (ö. 105/723),¹¹³ Hasan-ı Basrî,¹¹⁴ İbn Sîrîn,¹¹⁵ Abdurrahman el-A'rec,¹¹⁶ Katâde (ö. 117/735),¹¹⁷ Atâ (ö. 126/744),¹¹⁸ Âsım b. Behdele¹¹⁹ (rivâyetlerinin birinde)¹²⁰ Âsım el-Cahderî (ö. 128/746),¹²¹ Ebû Ca'fer,¹²² Ebû Amr (rivâyetlerinin birinde),¹²³ A'meş,¹²⁴ İsâ b. Ömer (ö. 149/766)¹²⁵ ve Ya'kûb el-Hadramî'nin¹²⁶ isimlerine atıfta bulunmuştur. Bu kullanıma örnek olarak müfessir, "يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ"¹²⁷ ifadesindeki "يَذْهَبُ" kelimesini Ebû Ca'fer'in "يَذْهَبُ" şeklinde okuduğunu;¹²⁸ âmmenin kıraatinin ise "يَذْهَبُ" şeklinde olduğunu belirtmektedir.¹²⁹ Söz konusu kıraat kalıbıyla genelde önce şâz okuyuş, sonra da sahih okuyuş verilmesine rağmen müfessir "هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ"¹³⁰ âyetinde yer alan "يُسَيِّرُكُمْ" kelimesinin İbn Âmir tarafından "يُنْشِرُكُمْ" şeklinde

¹⁰³ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/347.

¹⁰⁴ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/434.

¹⁰⁵ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/290.

¹⁰⁶ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/290.

¹⁰⁷ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/67, 444; 3/236.

¹⁰⁸ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/24.

¹⁰⁹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/170.

¹¹⁰ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/355.

¹¹¹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/434; 3/290, 355.

¹¹² Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/191.

¹¹³ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/389.

¹¹⁴ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/174, 308; 2/178, 353, 356, 455-456, 457; 3/56, 73, 128, 163, 166, 319. Hasan-ı Basrî ve Ya'kûb'a ait şâz bir kıraati naklettikten sonra müfessir bir yerde, sahih kıraat için "وقراءة" yerine "والقراءة المعروفة" kalıbını kullanmaktadır. Bk. Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/495.

¹¹⁵ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/264.

¹¹⁶ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/374.

¹¹⁷ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/174; 3/389.

¹¹⁸ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/236.

¹¹⁹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/135.

¹²⁰ Müfessirin "قرأ عاصم في إحدى الروايتين" ifade kalıbıyla naklettiği kıraat vechi, Sâd sûresinin 29. âyetinde geçen "يُنْشِرُكُمْ" kelimesinin "يُسَيِّرُكُمْ" şeklinde okunmasıyla ilgilidir. Bahse konu kıraat aynı zamanda kıraat-i aşere imamlarından Ebû Ca'fer'e de nispet edilmektedir. Bk. Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-bahri'l-muhîr*, thk. Sıtkı Muhammed Cemîl (Beyrût: Dâru'l-fikir, 1420), 9/153; Hatîb, *Mu'cemu'l-kirâât*, 8/98-99.

¹²¹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/155.

¹²² Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/150, 381, 444, 455-456, 512-513; 3/103, 178, 344.

¹²³ "قرأ أبو عمرو في إحدى الروايتين" Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/492.

¹²⁴ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/503; 2/52; 3/180, 281.

¹²⁵ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/128.

¹²⁶ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/260; 2/52, 67, 70, 396, 470-471, 478, 492; 3/264, 370, 389.

¹²⁷ Nûr 24/43.

¹²⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/332.

¹²⁹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/444.

¹³⁰ "O, sizi karada ve denizde gezdirip dolaştırandır." Yûnus 10/22.

okunduğunu naklettikten sonra “قراءة العامة” yerine “قراءة المعروفة” kalıbını kullanarak “يُسْرِكُمْ” şeklindeki sahih kıraati nakletmektedir.¹³¹ Bu durumda müfessir genel uygulamanın aksine önce sadece kıraat-i seb’a imamlarından İbn Âmir’e nispet edilen sahih kıraati; sonrasında diğer altı imama ait sahih kıraati zikretmiştir. Yine bu kalıbın istisnası olarak müfessir, “فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ جَسَانٌ”¹³² âyetinin tefsiri esnasında Ebû İshak ez-Zeccâc’dan (ö. 311/923) nakille “خَيْرَاتٌ” kelimesinin aslının lügatta “خَيْرَاتٌ” şeklinde olduğunu¹³³ aktardıktan sonra isim belirtmeden temrîz (قرئ) sigasıyla söz konusu kelimenin önce şeddeli kıraatini zikredip daha sonra tahfîf ile okunan âmmenin kıraatine işaret etmektedir.¹³⁴ Bu minvalde müfessir, “بَلَىٰ قَدْ جَاءَتْكَ آيَاتِي فَكَذَّبْتَ”¹³⁵ âyetinin tefsirinde, âmmenin kıraatini belirtmeden önce âyette geçen “جَاءَتْكَ”, “فَكَذَّبْتَ”, “وَأَسْتَكْبِرْتَ”, “وَكُنْتَ” kelimelerinin şâz okunuşlarına işaret etmekte; Âsım el-Cahderî’nin her dört kelimenin de son harfini meksûr okuduğunu ve bu kıraatin Mes’ûd b. Sâlih (ö. 245/859)¹³⁶ ve Semerkand kurrâsından ona tabi olanların ihtiyarı olduğunu kaydetmektedir.¹³⁷

¹³¹ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/93.

¹³² “Onlarda huyları güzel, yüzleri güzel dilberler vardır.” er-Rahmân 55/70.

¹³³ Ebû İshâk İbrâhîm ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbuhû*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebi (Beyrût: Alemü’l-Kütüb, 1988), 5/104.

¹³⁴ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 3/311.

¹³⁵ “Hayır, öyle değil! Âyetlerim sana geldi de sen onları yalanladın, büyüklük tasladın ve inkârcılardan oldun.” ez-Zümer 39/59.

¹³⁶ Kıraat ilminde tercih sahibi bir âlim olan Mes’ûd b. Sâlih es-Semerkandî, Ebû Amr’ın kıraatini okumuş, kendisinden de Ebû’l-Abbâs el-Kerâbîsî kıraat rivâyet etmiştir. Bk. Ebû’l-Kâsım Yûsuf b. Ali b. Cebbâre Hüzeli, *el-Kâmil fi’l-kırââtî’l-’aşr*, thk. Cemâl b. es-Seyyid Rifâî eş-Şâyib (Müessesetü Semâ li’t-Tevzî’ ve’n-Neşr, 2007), 68-69, 159, 260-261; İbnü’l-Cezeri, *Gâyetü’n-nihâye*, 1/77; 2/296. Semerkandî tefsirinin gerek Fatih Kütüphanesi’nde bulunan yazma nüshasında gerekse bizim de dikkate aldığımız baskısında Mes’ûd b. Sâlih yerine İbn Mes’ûd ve Sâlih isimleri yer almaktadır. Kaynaklar İbn Mes’ûd’a ait böyle bir rivâyete yer vermediğine göre burada bir yazım hatasının olduğu âşikârdır. Ebû’l-Leys es-Semerkandî’den başka Hüzeli (ö. 465/1073) ve Ebû Hayyân (ö. 745/1344) gibi âlimler de tefsirlerinde Mes’ûd b. Sâlih’in rivâyetini nakletmişlerdir. Söz konusu kıraat ihtilafına değinen âlimlerden Taberî, Zeccâc, Mâtürîdî ve İbn Hâleveyh (ö. 370/980), Hz. Peygamber’in meksûr okuduğu bilgisine yer verirken yine aynı bilgiyi tefsirlerinde değerlendiren Râzî (ö. 606/1210) ve Kurtubî (ö. 671/1273) gibi müfessirler, Rebî’ b. Enes (ö. 139/757) ve Ümmü Seleme kanalıyla Hz. Peygamber’e isnad edilen rivâyeti, Rebî’ b. Enes’in Ümmü Seleme’ye yetişmemiş olması münasebetiyle müsned olarak görmemişlerdir. Ayrıca eserlerinde bahse konu kıraat ihtilafına yer veren İbn Atıyye (ö. 541/1147), Ebû Hayyan ve Semîn el-Halebî (ö. 756/1355) gibi müfessirlerin, meksûr okunan kıraati Âsım el-Cahderî yanında başka bazı isimlere de nispet ettikleri görülmektedir. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 21/318; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbuhû*, 4/360; Ebû Mansur Muhammed el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-’İlmiyye, 2005), 8/699; Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi şevâzî’l-Kur’ân*, thk. G. Bergstraesser (Beyrût: Müessesetü’r-Rayan, 2009), 131; Hüzeli, *el-Kâmil fi’l-kırââtî’l-’aşr*, 630; İbn Atıyye, *el-Muharrer*, 4/538; Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer Râzî, *Mefâtihu’l-gayb* (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâs, 1430), 27/467; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kurân*, 15/273; Ebû Hayyân, *Tefsîru’l-bahri’l-muhîd*, 9/215; Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm Semîn el-Halebî, *ed-Dürü’l-mesûn fi ’Ulûmi’l-kitâbi’l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 1986), 9/437.

¹³⁷ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 3/155.

Kıraatlerin naklinde müfessir kimi yerde kıraatin kimden rivâyet edildiğini belirterek “روي عن..... أنه قرأ/يقرأ..... وقراءة العامة...” ifade kalıbıyla önce şâz kıraati daha sonra âmmenin kıraati olarak tavsif ettiği sahih kıraati nakletmektedir. Bu minvalde müfessir, Hz. Ömer,¹³⁸ İbn Mes’ûd,¹³⁹ Hüzeyfe (ö. 36/656),¹⁴⁰ Hz. Ali,¹⁴¹ Fedâle b. Ubeyd (ö. 53/673),¹⁴² Ebû Hüreyre (ö. 58/678),¹⁴³ İbn Abbâs,¹⁴⁴ Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720),¹⁴⁵ Mücâhid,¹⁴⁶ Dahhâk,¹⁴⁷ Hasan-ı Basrî,¹⁴⁸ Ebû Zür’a (ö. ?),¹⁴⁹ Abdurrahman el-A’rec,¹⁵⁰ İbn Âmir (rivâyetlerinin bazısına göre),¹⁵¹ İbn Kesîr (Şibl rivâyetiyle)¹⁵² ve Hümejd’den (ö. 130/747)¹⁵³ gelen kıraat rivâyetlerine yer vermektedir. Ayrıca Ebû’l-Leys, aynı ifade kalıbıyla Ebû Amr’ın rivâyetlerinin bazısında¹⁵⁴ yer alan şâz bir okuyuşu da nakletmektedir. Söz konusu kıraate göre “وَوَظَنُّ دَاوُدُ أَنَّمَا فَتَنَّا”¹⁵⁵ ifadesindeki “فَتَنَّا” kelimesi âmmenin kıraatinin aksine Ebû Amr’ın bazı rivâyetlerinde tahfîf ile “فَتَنَّا”¹⁵⁶ şeklinde gelmektedir.¹⁵⁷

Kıraatlerin nakledilmesi noktasında müfessirin kullandığı ifade kalıplarından bir diğeri “قرأ بعضهم..... وقراءة العامة...” kalıbıdır. O, bu kalıpla önce “onların bazısı şöyle okudu” diyerek isim vermeden şâz bir kıraati, ardından da âmmenin kıraatini

¹³⁸ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/70.

¹³⁹ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/385; 3/144.

¹⁴⁰ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/385.

¹⁴¹ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/379.

¹⁴² Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/510.

¹⁴³ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/170.

¹⁴⁴ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/379, 435; 3/173, 186, 236.

¹⁴⁵ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 3/205.

¹⁴⁶ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 3/205.

¹⁴⁷ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/382; 3/260.

¹⁴⁸ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/164, 349; 3/29. Müfessirin, Hasan-ı Basrî’ye ait şâz bir kıraati naklettikten sonra sahih kıraat için “وقراءة العامة” yerine “وقراءة الجماعة” kalıbını kullandığı görülmektedir. Bk. Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/303.

¹⁴⁹ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/385.

¹⁵⁰ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/304.

¹⁵¹ “وروي بعضهم عن ابن عمر أنه قرأ” Müfessir, bazıları tarafından İbn Âmir’den nakledilen şâz kıraati belirttiikten sonra sahih kıraat için “وقراءة العامة” yerine “والقراءة المعروفة” ifadesini kullanmaktadır. Bk. Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1/475.

¹⁵² “روي شبل عن ابن كثير أنه قرأ” Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 3/141.

¹⁵³ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/387.

¹⁵⁴ “روي عن أبي عمرو في بعض الروايات أنه قرأ”.

¹⁵⁵ “Dâvûd, bizim kendisini imtihan ettiğimizi anladı.” Sâd 38/24.

¹⁵⁶ Ali b. Nasr tarafından Ebû Amr’dan rivâyet edilen kıraat için bk. Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kurân*, 15/179; Hatîb, *Mu’cemu’l-kıraat*, 8/96.

¹⁵⁷ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 3/133.

aktarmaktadır.¹⁵⁸ Bu aktarımların birinde “وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالرَّسُولِ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ”¹⁵⁹ ifadesindeki “وَالرَّسُولِ” kelimesini bazılarının, metinde geçtiği gibi “lâm” harfinin dammesiyle okuduğunu; âmmenin kıraatinin ise “lâm” harfinin kesresiyle “وَالرَّسُولِ” şeklinde olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁰ Oysa kaynaklara göre söz konusu kelimenin sahih okunuşu dammeli şekilde olup kelimenin meksûr kıraatine dair bir rivâyet bulunmamaktadır. Şâyet müfessirin kesreli okuyuşu şâz olarak naklettiğini ve tefsirin istinsâhı/baskısı esnasında sehven bu şekilde kaydedilmiş olduğunu varsayacak olursak, müfessirin, kaynaklarda yer almadığı için günümüze ulaşamayan, fakat kendisi tarafından bilinen şâz bir rivâyeti tefsirinde naklettiğini düşünebiliriz.¹⁶¹ Müfessirin, aynı ifade kalıbını kullandığı bazı yerlerde ise “وقراءة” yerine “والقراءة المعروفة” kalıbını tercih ettiği görülmektedir.¹⁶²

Yine müfessir, aynı kalıpla kıraatleri naklederken “قرأ بعضهم من أهل البصرة” ifadesiyle isim belirtmeksizin Basra kıraat âlimlerinden bazısının okuyuşunu verdikten sonra âmmenin okuyuşunu zikretmektedir. Bu minvalde “وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا”¹⁶³ âyetindeki “يَحْشُرُهُمْ” kelimesinin kıraat ihtilafına değinen müfessir, söz konusu kelimenin Basra ehlinden bazısı tarafından “yâ” harfi ile “يَحْشُرُهُمْ” şeklinde; âmmenin kıraatine göre ise “nûn” harfi ile “نَحْشُرُهُمْ” şeklinde okunduğunu dile getirmektedir.¹⁶⁴ Sahih kıraat kaynaklarında Hafs ve Ya’kûb’un kıraati¹⁶⁵ olarak yer alan “يَحْشُرُهُمْ” kelimesini Basra ehline atfetmesi câlib-i dikkattir. Burada müfessir, ya âmmenin kıraatinin hilâfına naklettiği “يَحْشُرُهُمْ” kıraatini sahih

¹⁵⁸ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/58, 59, 85, 127, 154, 160, 162, 170, 183, 208, 209, 215, 315, 323, 346, 349, 369, 377, 378, 381, 394, 416, 424, 425; 3/255, 256, 265, 301, 323, 364.

¹⁵⁹ “Peygamber sizi, Rabbinize iman etmeniz için davet edip dururken size ne oluyor da Allah’a iman etmiyorsunuz?” el-Hadîd 57/8.

¹⁶⁰ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 3/323.

¹⁶¹ Çalışmamıza esas teşkil eden baskıda âmmenin kıraatinin meksûr; bazılarının kıraatinin ise madmûm olduğu bilgisi yer almaktadır. Oysa Süleymaniye Kütüphanesi’nde bulunan ve hicrî 747 tarihinde Ahmed b. Muhammed b. Ahmed tarafından istinsâhı tamamlanan nüsha üzerinde yaptığımız incelemede âmmenin kıraati madmûm; bazılarının kıraati ise meksûr olarak yer almaktadır. Ayrıca söz konusu yazma nüshada bazıları tarafından rivâyet edilen fethalı bir okuyuşa da yer verilmektedir. Buna göre müfessirin âmmenin kıraatini yani sahih kıraati damme ile naklettiğini tespit etmekle beraber, ilgili kelimenin kaynaklarda yer almayan şâz okunuşlarını da rivâyet ettiğini söyleyebiliriz. Bk. Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm Semerkandî, *Tefsîru Ebi'l-Leys*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 224), 2/203b.

¹⁶² Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1/491, 508.

¹⁶³ “Allah’ın, onları hep birden toplayacağı, sonra da meleklerle, “Bunlar mı size ibadet ediyorlardı?” diyeceği günü bir hatırla!” Sebe’ 34/40.

¹⁶⁴ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 3/76.

¹⁶⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Sab’a*, 530; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn İbn Mihrân en-Nisâbüri, *el-Mebsût fi'l-kıraati'l-aşr*, thk. Seb’î Hamza Hâkimî (Dimaşk: Mecme’u Lügati'l-Arabiyye, 1981), 364.

olarak görmediğinden Hafs'a atfetmemiştir -ki bu zayıf bir ihtimaldir- yahut Basra ehline¹⁶⁶ nispet ettiği bu kıraati sahih seviyesinde değerlendirmektedir.

1. 3. Şâz Kıraatler İçin Kullandığı İfade Kalıpları

Sahâbe ve tabiîn âlimlerinin rivâyetleri başta olmak üzere şâz olarak değerlendirilen birçok rivâyeti tefsirine alan müfessir, çeşitli ifade kalıpları kullanarak kıraat birikimine temas etmektedir.

Şâz kıraatlerin nakledildiği bazı yerlerde “...قرأ” ifadesiyle söz konusu kıraatin şâz olduğu belirtilmeden kim tarafından okunduğuna işaret edilmektedir. Bu bağlamda müfessir İbn Mes'ûd,¹⁶⁷ Übey b. Ka'b,¹⁶⁸ İbn Abbâs (68/687),¹⁶⁹ Abdurrahman es-Sülemî,¹⁷⁰ Hasan-ı Basrî,¹⁷¹ Ebû Ca'fer,¹⁷² Hümejd,¹⁷³ Zeyd b. Eslem (ö. 136/754)¹⁷⁴ ve Ya'kûb'un¹⁷⁵ isimlerine atıfta bulunmaktadır. Yine müfessir şâz kıraatleri naklederken “...قراءَةٌ” ifadesiyle İbn Mes'ûd,¹⁷⁶ Übey b. Ka'b,¹⁷⁷ Sa'îd b. Cübeyr (ö. 94/713),¹⁷⁸ Şa'bî,¹⁷⁹ Hasan-ı Basrî,¹⁸⁰ Yahyâ b. Kesîr (ö. 129/747),¹⁸¹ Ebû Ca'fer,¹⁸² A'meş¹⁸³ ve Ebû Ubeyde'nin (ö. 209/824)¹⁸⁴ isimlerini zikretmektedir. Aynı şekilde şâz kıraat vecihlerini belirttiği yerlerde “...أنه قرأ...” ifade kalıbıyla çoğu sahâbe ve tabiünden olmak üzere, Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634),¹⁸⁵ Hz. Ömer,¹⁸⁶ İbn

¹⁶⁶ Kaynaklar, “يُخْتَرُهُمْ” kıraatini Hafs'ın yanı sıra Basra kıraat ekolüne mensup Ya'kûb ve Muttavvî'ye (ö. 371/982) nispet etmekte; ayrıca Ebû Amr'ın da bu şekilde okuduğunu kaydetmektedir. Bk. İbn Atıyye, *el-Muharrer*, 4/423; Hatîb, *Mu'cemu'l-kıraat*, 7/379-380.

¹⁶⁷ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/456; 3/362.

¹⁶⁸ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/456.

¹⁶⁹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/286.

¹⁷⁰ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/230.

¹⁷¹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/106, 345; 3/230.

¹⁷² Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/353, 413, 433; 3/205.

¹⁷³ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/431.

¹⁷⁴ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/433.

¹⁷⁵ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/106.

¹⁷⁶ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/99, 123, 275, 506; 2/12, 65, 137, 229, 353, 440; 3/32, 65, 207, 244, 352, 484.

¹⁷⁷ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/506; 2/137, 269, 319, 324, 338, 432, 434, 544.

¹⁷⁸ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/338.

¹⁷⁹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/471-472.

¹⁸⁰ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/35.

¹⁸¹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/534.

¹⁸² Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/26.

¹⁸³ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/205.

¹⁸⁴ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/324.

¹⁸⁵ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/271.

¹⁸⁶ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/273.

Mes'ûd,¹⁸⁷ Übey b. Ka'b,¹⁸⁸ Hz. Ali,¹⁸⁹ Hz. Âişe,¹⁹⁰ Ebû Hüreyre,¹⁹¹ Ümmü Seleme (ö. 62/681),¹⁹² İbn Abbâs,¹⁹³ Berâ b. Âzib (ö. 71/690),¹⁹⁴ İbn Ömer (ö. 73/693),¹⁹⁵ Şüreyh (ö. 80/699),¹⁹⁶ Enes b. Mâlik (ö. 93/711),¹⁹⁷ Sa'îd b. Cübeyr,¹⁹⁸ İbrahim en-Nehâî,¹⁹⁹ Mücâhid,²⁰⁰ Dahhâk,²⁰¹ Hasan-ı Basrî,²⁰² İbn Sîrîn,²⁰³ A'meş²⁰⁴ ve Zeyd b. Eslem'in²⁰⁵ isimlerine; şâz rivâyetlerini naklettiği kıraat-i seb'a imamlarından İbn Kesîr,²⁰⁶ Ebû Amr²⁰⁷ ve Nâfî'nin²⁰⁸ isimlerine yer vermekte; bir yerde ise aynı kalıpla naklettiği şâz kıraati isim vermeden sahâbeden bazılarına²⁰⁹ nispet etmektedir.

Müfessir bazen de, "قرأ بعضهم....." ifade kalıbıyla kimin okuduğunu belirtmeden şâz kıraatleri aktarmaktadır.²¹⁰ Bunun istisnası olarak aynı ifade kalıbını kullandığı bir yerde ise Ebû Ca'fer'in ismine işaret etmektedir. Bu bağlamda müfessir, "الآن حَفَّتْ" âyetinde yer alan "ضَعْفًا" kelimesinin, öncelikle sahih kıraat vecihlerini aktararak Âsım ve Hamza tarafından metinde geçtiği gibi; geriye kalan diğer imamlar tarafından ise "dâd" harfinin dammesiyle "ضَعْفًا" şeklinde

¹⁸⁷ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/311, 347, 433, 446, 505; 2/137, 198, 211, 309, 395, 410, 474, 502; 3/94, 112, 121, 123, 139, 315, 432, 484, 487.

¹⁸⁸ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/170, 394; 2/152, 198, 432; 3/38.

¹⁸⁹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/195, 314; 3/315, 508.

¹⁹⁰ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/432; 3/320.

¹⁹¹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/212.

¹⁹² Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/129.

¹⁹³ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/170, 238, 247, 286, 346, 347, 415, 446, 540, 541; 2/173, 180, 194, 198, 245, 309, 322, 369, 379, 395, 401, 503; 3/94, 100, 112, 139, 166, 173, 497.

¹⁹⁴ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/322.

¹⁹⁵ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/82, 279.

¹⁹⁶ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/112.

¹⁹⁷ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/170.

¹⁹⁸ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/590.

¹⁹⁹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/330.

²⁰⁰ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/152.

²⁰¹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/458.

²⁰² Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/152, 395, 485.

²⁰³ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/219.

²⁰⁴ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/168-169; 3/511.

²⁰⁵ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/395.

²⁰⁶ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/56.

²⁰⁷ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/25.

²⁰⁸ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/532; 2/106.

²⁰⁹ "وروي عن بعض الصحابة" Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/154. Müfessir, Yûsuf suresi 18. âyette yer alan "فَصَيَّرَ أَخْيَالًا" ifadesinin sahâbeden bazıları tarafından "فَصَيَّرَ جَمِيلًا" şeklinde okunduğunu nakletmektedir. Söz konusu kıraatin sahâbeden İbn Mes'ûd ve Übey b. Ka'b'a ait olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Bk. Hatîb, *Mu'cemu'l-karâât*, 4/208; M. Kemal Atik, *Karşılaştırmalı Kur'an Tarihi* (İstanbul: MS Yayınları, 2012), 162.

²¹⁰ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/123, 248, 280, 306, 338, 380, 402, 417, 419, 447, 476, 480, 488, 505, 535, 558; 2/44, 164, 198, 307, 322, 367; 3/53, 94, 151, 186, 211, 299, 307, 384, 436, 461.

²¹¹ "Şimdi ise Allah yükünüzü hafifletti ve sizde muhakkak bir zaaf olduğunu bildi." el-Enfâl 8/66.

okunduğunu²¹² ve her iki okuyuşun da aynı manaya geldiğini belirtmekte; daha sonra kelimenin, “dâd” harfinin dammesi ve “ayn” harfinin fethasıyla “صُعْفَاء” şeklinde okunduğunu ve bu kıraatin Ebû Ca’fer el-Medenî’ye ait olduğunu kaydetmektedir.²¹³

Kıraatleri naklederken zaman zaman temrîz sigası olarak kullanılan “قرئ” kalıbına da yer veren müfessirin, bu ifadeyi -şâyet söz konusu kıraatin şâz olduğunu belirtmemişse- bir şâz alameti olarak kullanmadığı, bu ifadeyle hem şâz²¹⁴ hem de sahih²¹⁵ kıraat vecihlerini aktardığı müşahede edilmektedir.

Yukarıda verilen kalıplarla ifade edilen şâz kıraatler, müfessirin, söz konusu kıraatin şâz olduğunu belirtmeden naklettiği kıraat vecihlerini ihtiva etmektedir. Ayrıca bahsi geçen şâz ifade kalıpları, bazen kıraat ihtilafına konu olan kelimenin sahih vecihleri verildikten sonra bazen de sadece kelimeye ait şâz okuyuşları belirtmek için kullanılmıştır. Buna mukabil aşağıda verilecek olan şâz ifade kalıpları, bahse konu kıraatin şâz olduğunun belirtildiği vecihlerle ilgili olacaktır ki, bu şâz kıraat vecihlerinin bazen müstakil olarak, bazen sahih bir kıraat vechiyle birlikte verildiği; bazen de şâz kıraatten sonra “âmmenin kıraati” ve “marûf olan kıraat” gibi ifadelerle sahih olan kıraate vurgu yapıldığı görülmektedir.

Müfessir bu bağlamda kimi yerde isim vermeden “وقرئ في الشاذ”²¹⁶ ifade kalıbıyla ihtilafa konu olan kelimenin sadece şâz olarak okunduğunu belirtmekle yetinirken, yine isim vermeden “قرأ بعضهم” ifadesiyle bazı kimselere atfettiği kıraati “وهي قراءة شاذة” tabiriyle şâz olarak tavsif etmektedir.²¹⁷ Aynı ifade kalıbıyla bazılarının “وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رُبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ”²¹⁸ âyetindeki “مَلَكَيْنِ” kelimesini kesre ile “مَلَكَيْنِ” şeklinde okuduğunu aktaran müfessir, daha sonra söz konusu kıraati Yahyâ b. Kesîr’e²¹⁹ ait şâz bir kıraat olarak açıklamaktadır.²²⁰ Müfessir, şâz kıraati

²¹² İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 308-309.

²¹³ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/26.

²¹⁴ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/308, 365, 432; 3/233.

²¹⁵ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/483; 3/69, 233.

²¹⁶ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1/313; 2/371, 443, 482, 500; 3/12, 31, 166, 190, 214, 452.

²¹⁷ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1/93, 121, 144, 400-401, 483, 488, 540, 541, 544; 2/23, 33, 39, 85, 154, 160, 267.

²¹⁸ “(Şeytan) dedi ki: Rabbiniz size bu ağacı ancak, melek olmayasınız ya da (cennette) ebedî kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı.” el-A’râf 7/20.

²¹⁹ Müfessirin Yahyâ b. Kesîr’e ait olduğunu belirttiği kıraat aynı zamanda kaynaklarda Hasan b. Ali (ö. 97/715), İbn Abbâs ve İbn Şihâb ez-Zühri’ye (ö. 124/742) nispet edilmektedir. Bk. İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi şevâzî’l-Kur’ân*, 42.

²²⁰ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1/534.

okuyanına nispet ettiği bir yerde, “رُدَّتْ إِلَيْنَا”²²¹ ifadesinin A‘meş rivâyetiyle Alkame b. Kays (ö. 62/682) tarafından “râ” harfinin kesresi ile “رُدَّتْ إِلَيْنَا” şeklinde okunduğunu ve bunun şâz bir kıraat olduğunu ifade etmektedir.²²²

Şâz kıraatlerin meçhûl olarak “قرئ في الشاذ” ifadesiyle isim belirtilmeden nakledilmesinden hemen sonra “وقراءة العامة” ifadesiyle sahih kıraatlere işaret edildiği de olmuştur.²²³ Yine “قرأ بعضهم” ifadesiyle zikredilen kıraat ihtilafından sonra söz konusu kıraatin şâz olduğunun vurgulandığı ve devamında “âmmenin kıraati”²²⁴ ve “marûf kıraat”²²⁵ ifadeleriyle sahih kıraate dikkat çekildiği müşahede edilmektedir.

Müfessirin “قرأ...وهي قراءة شاذة....والقراءة المعروفة....” gibi ifade kalıplarını kullanarak şâz bir kıraati okuyanına nispet edip o kıraatin şâz olduğunu belirttikten sonra sahih kıraati zikrettiği yerler de mevcuttur. Örneğin müfessir, “مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ” “عَشْرُ أَمْثَالِهَا”²²⁶ âyetinin Hasan-ı Basrî ve Ya‘kûb el-Hadramî tarafından “عَشْرُ أَمْثَالِهَا” şeklinde okunduğunu ve bunun şâz bir kıraat olduğunu ifade ettikten sonra marûf olan kıraati zikretmektedir.²²⁷ Yine “هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ” “وَالْمَلَائِكَةُ”²²⁸ âyetindeki “وَالْمَلَائِكَةُ” kelimesinin Ebû Ca‘fer tarafından “hâ” harfinin kesresi ile “وَالْمَلَائِكَةُ” şeklinde okunduğunu belirten müfessir bu durumda âyetin takdirinin “في ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَفِي الْمَلَائِكَةِ” şeklinde olacağını izah etmektedir. Katâde’nin bu kıraati şâz olarak nitelediğini aktaran müfessir daha sonra marûf kıraat olarak tavsif ettiği sahih kıraate işaret etmektedir.²²⁹ Yukarıdaki örneklere benzer bir tarzda İbn Abbâs,²³⁰ Şa‘bî²³¹ ve Âsım el-Cahderî’den²³² gelen şâz kıraat örnekleri de tefsirde yer almaktadır.

Sahih ve şâz kıraatlerle alakalı bu bölümde yer alan ifade kalıpları ve örneklerden anlaşılacağı üzere Ebü'l-Leys es-Semerkindî, yaşadığı dönemin kıraat anlayışına uygun olarak kıraat-i seb‘a imamlarından gelen okuyuşları sahih; Ebû Ca‘fer, Ya‘kûb el-Hadramî, Hasan-ı Basrî ve A‘meş başta olmak üzere sahâbe, tabiîn

²²¹ Yûsuf 12/65.

²²² Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 2/168-169.

²²³ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 3/33, 44, 58, 66, 81, 93, 127, 161, 262, 361, 386, 426, 433.

²²⁴ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 2/154, 160.

²²⁵ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 1/433, 489-490.

²²⁶ “Kim bir iyilik yaparsa ona on katı vardır.” el-En‘âm 6/160.

²²⁷ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 1/527.

²²⁸ “Onlar (böyle davranmakla), bulut gölgeleri içinde Allah’ın (azabının) ve meleklerin kendilerine gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar?” el-Bakara 2/210.

²²⁹ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 1/198.

²³⁰ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 1/136.

²³¹ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 2/471-472.

²³² Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 2/142.

ve diğer âlimlerinden gelen okuyuşları ise şâz olarak değerlendirmektedir. Sahih kıraatleri daha çok “âmmenin kıraatı” ve “marûf olan kıraat” şeklinde tanımlarken, bunun dışında kalan kıraatler için zaman zaman şâz kaydını düştüğü görülmektedir.

2. Kıraatleri Nakletme Keyfiyeti

Müfessirin kıraatleri nakletme keyfiyetinin izah edileceği bu bölümde, onun kıraatlere anlam merkezli yaklaşması; kıraatlerin lehçesel yönüne işaret etmesi; çeşitli delillerle kıraatleri desteklemesi ve kıraat vecihlerinden bazısını tercih etmesi gibi hususlar irdelenecektir.

2. 1. Kıraatlerin Mana Yönüne İşaret Etmesi

Kıraat birikimi içerisinde yer alan ihtilafların “ferş”²³³ ve “usûl”²³⁴ şeklinde kategorize edildiği;²³⁵ usûle dair farklılıkların manaya bir etkisinin olmadığı; bunun yanında manayı bir şekilde etkileyen ferşî farklılıkların ise bütün kıraat birikimi içerisinde yüzde yirmilik bir orana karşılık geldiği kaydedilmektedir.²³⁶ Tefsirinde, kıraat ihtilaflarından kaynaklanan mana değişikliğine ziyadesiyle temas eden Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin, bu bağlamda bir hayli örneğe yer verdiği görülmektedir.²³⁷

Müfessirin kıraat ihtilafından kaynaklanan mana farkına işaret ettiği örneklerden birisi Meryem sûresindeki “فَالْإِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكَ لِأَهَبَ لَكَ غُلَامًا زَكِيًّا”²³⁸ âyetinde yer almaktadır. Âyette geçen “لِأَهَبَ لَكَ” ifadesi, Ebû Amr ve Nâfi'nin iki ravisinden biri²³⁹ tarafından “لِيَهَبَ لَكَ” şeklinde; diğer imamlar tarafından ise metinde geçtiği şekilde okunmaktadır. Müfessirin beyanına göre elif ile okunan “لِأَهَبَ لَكَ” kıraatine göre mana, “(Melek): Ben sadece Rabbinin elçisiyim; sana tertemiz bir erkek çocuk hediye edeyim diye (geldim) dedi.” şeklinde; diğer kıraate göre ise “(Melek): Ben

²³³ Daha çok kelimenin i'râbında, harfinde, harekesinde veya kalıbında görülen, nakle dayalı farklılıklar ifade etmektedir. Bilgi için bk. Yaşar Akaslan, “Kıraat-i Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar”, *İslâm Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4 (2017), 8-9.

²³⁴ Manaya etkisi olmayıp sadece telaffuza yansıyan ve Kur'ân-ı Kerim'de geçtiği her yerde aynı usulle okunan farklılıklardır. Bilgi için bk. Yaşar Akaslan, “Kıraat İlmi Sistematiğinde Usûl Kavramları”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 219-220.

²³⁵ Zürcânî, *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 1/441. Bu ayırım için ayrıca bk. Murat Akkuş, “Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşûr Örneği)”, *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/3 (2015), 152-153.

²³⁶ Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 105, 131.

²³⁷ Tefsirde yer alan yüzden fazla örnekten bir kısmını görmek için bk. Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/95, 112, 133, 154, 312, 366, 503, 588; 2/127, 263, 369, 448, 493-494, 543-544; 3/13, 66, 115, 168, 201, 325.

²³⁸ “Melek: Ben ancak sana tertemiz bir erkek çocuk başlatmak için Rabbin tarafından gönderilmiş bir elçiyim dedi.” Meryem 19/19.

²³⁹ Müfessirin isim vermeden “Nâfi'nin iki ravisinden biri” şeklinde naklettiği rivâyet Nâfi'nin ravisi Verş'e nispet edilmektedir. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 408.

sadece Rabbinin elçisiyim; Allah'ın (c.c.) sana tertemiz bir erkek çocuk hediye etmesi için (geldim) dedi." olarak açığa çıkmaktadır.²⁴⁰

Konuya dair burada zikredeceğimiz diğer bir örnek "نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ"²⁴¹ âyetinde geçmektedir. Âyetin, İbn Âmir, Hamza, Kisâî ve Âsım'ın ravisi Ebû Bekir Şu'be tarafından "نَزَلَ" fiilinin teşdîdi ve "الرُّوحُ" kelimesinin nasbı ile "نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ" şeklinde; diğer kurrâ tarafından ise tahfif ile okunduğunu nakleden müellif, daha sonra her iki kıraat vechinden kaynaklanan mana farkına değinmektedir. Bu durumda "نَزَلَ" fiilini tahfif ile okuyanlara göre mana, "Cibrîl (a.s.) Kur'ân ile indi." şeklinde olurken; teşdîd ile okuyanlara göre ise mana, "Allah (c.c.) Kur'ân'ı, Rûhu'l-Emîn'e indirdi." veya "Allah (c.c.) Kur'ân ile Cibrîl'i indirdi." şeklinde olmaktadır.²⁴²

Müfessir, kıraat ihtilaflarını naklettiği kimi yerde muhtelif kıraat vecihlerinden kaynaklanan mana farkını izah etmeksizin, "Her iki kıraatin manası birdir."²⁴³ veya "Her iki kıraatin manası birbirine yakındır."²⁴⁴ gibi tabirlerle kıraat ihtilafının aynı manayı ifade ettiğini vurgulamaktadır. Örneğin "وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً"²⁴⁵ âyetindeki "قَاسِيَةً" kelimesinin Hamza ve Kisâî tarafından "elif" olmaksızın "قَسِيَّةً"; geriye kalan kıraat-i seb'a imamları tarafından ise "قَاسِيَّةً" şeklinde okunduğunu nakleden müellif, her iki kıraatin de aynı manaya geldiğini belirtmektedir.²⁴⁶ Kıraat ihtilafından kaynaklanan mananın birbirine yakınlığına ilişkin "لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئاً"²⁴⁷ âyetinde yer alan "يَضُرُّكُمْ" kelimesi örnek verilebilir. Müfessir, kelimeyi Nâfi, İbn Kesîr ve Ebû Amr'ın, "dâd" harfinin kesresi ve "râ" harfinin sükûnuyla "لَا يَضُرُّكُمْ" şeklinde; diğer kıraat imamlarının ise metinde yer aldığı gibi okuduğunu, her iki kıraatin de mana açısından birbirine yakın olduğunu zikretmektedir.²⁴⁸

²⁴⁰ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/321.

²⁴¹ "Onu, güvenilir Ruh (Cebrail) indirmiştir." eş-Şu'arâ 26/193.

²⁴² Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/483.

²⁴³ "ومعناهما واحد" Konuyla alakalı olarak tefsirde yüze yakın örnek bulunmaktadır. Bir kısım örnekleri görmek için bk. Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/236, 260, 270, 469, 491, 561; 2/294, 301, 315, 512-513, 537; 3/262, 370, 388, 459.

²⁴⁴ "ومعناهما قريب". Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/334, 378; 2/89, 280, 366, 422.

²⁴⁵ "Kalplerini de kaskatı kıldık." el-Mâide 5/13.

²⁴⁶ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/422.

²⁴⁷ "Onların hileleri size hiçbir zarar vermez." Âl-i İmrân 3/120.

²⁴⁸ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/295.

2. 2. Kıraat-Lehçe İlişisine İşaret Etmesi

Kıraat ihtilafları ile Arap lehçeleri arasında sıkı bir irtibatın olduğu bilinmektedir.²⁴⁹ “Yedi harf” ruhsatından kaynaklanan serbestliğe binaen Arap kabilelerince kullanılan lehçeler doğal olarak âyetlerin telaffuzuna da yansımıştır. Bu bağlamda kıraat farklılıklarının tespit edilmesinde lehçelerin, lehçelerin tespit edilmesinde de kıraatlerin ayrı bir önemi bulunmaktadır.²⁵⁰

Ebü'l-Leys es-Semerkandî, kıraat ihtilaflarını naklettiği esnada ziyadesiyle kıraat-lehçe ilişkisine temas etmektedir. Kıraatleri nakledeken ihtilafa konu olan kelimeleri lügat/lehçe yönünden değerlendiren müfessir nadiren de olsa Arap kabilelerinin isimlerini belirtmekte, bu bağlamda Hicaz,²⁵¹ Hüzeyl,²⁵² Haremeyn ve Basra ehli²⁵³ ile Ensar’dan²⁵⁴ olan kabilelerin lehçelerine işaret etmektedir. Müfessirin, kıraatleri lehçe yönünden değerlendirirken genelde kabile ismi zikretmediği ve söz konusu kıraat vecihlerini, “bilinen/meşhur lehçedir”,²⁵⁵ “açık olan lehçedir”,²⁵⁶ “bilinen iki lehçedir”,²⁵⁷ “bazı Arap kabilelerinin lehçesidir”,²⁵⁸ “hepsi Arap lehçesidir”,²⁵⁹ “burada üç lehçe vardır”,²⁶⁰ burada dört lehçe vardır”,²⁶¹ “hepsi lehçedir”,²⁶² “iki lehçedir”,²⁶³ “manası bir, iki lehçedir”,²⁶⁴ her ikisi de caiz olan iki lehçedir”²⁶⁵ şeklinde tavsif edip lehçe ile irtibatlandırdığı görülmektedir.

²⁴⁹ Bu irtibat, kıraat imamlarının bir senede dayandırmadan bir kabile lehçesini tercih edip, Kur’ân’ı ona göre okuduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Aksine, lehçelere vurgu yapılırken kıraat imamlarının okuyuş tarzları belli kabilelere nispet edilmektedir. Bilgi için bk. Mustafa Altundağ, “Sahih Kıraatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2001), 24.

²⁵⁰ Arap lehçeleriyle kıraat vecihleri arasındaki irtibat için bk. Abdur Râcîhî, *el-Lehecâtü'l-arabiyye fi'l-kırââtü'l-Kur’ânîyye* (Mısır: Dâru'l-Marife, 1996), 73-91.

²⁵¹ “وهي لغة أهل الحجاز” Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/489; 3/333.

²⁵² “وهي لغة هذيل” Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/142.

²⁵³ “أهل الحرمين والبصرة” Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/321.

²⁵⁴ “وهي لغة الأنصار” Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1/354.

²⁵⁵ “وهي اللغة المعروفة” Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1/155, 218, 278, 578; 2/45, 308, 398; 3/70, 518.

²⁵⁶ “وهي اللغة الظاهرة” Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1/95; 2/205, 214; 3/284.

²⁵⁷ “وهما لغتان معروفتان” Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1/221, 264; 2/469.

²⁵⁸ “وهي لغة بعض العرب” Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1/95, 155, 218, 278, 497, 578; 2/45, 205, 214, 294, 308, 398; 3/284.

²⁵⁹ “كلها لغات العرب” Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1/486.

²⁶⁰ “وفيه ثلاث لغات” Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1/230, 232.

²⁶¹ “ها هنا أربع لغات” Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1/354.

²⁶² “كلها لغات” Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 3/37.

²⁶³ “هما لغتان” Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1/158, 185, 238, 388, 399, 438, 487, 493, 546; 2/58, 103, 153, 268, 294, 301, 332, 346, 483, 516; 3/48, 69, 71, 103, 245, 247, 298, 335, 337, 342, 352, 359, 386, 476, 481.

²⁶⁴ “وهما لغتان ومعناهما واحد” Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1/107, 156, 165, 176, 177, 182, 209, 217, 219, 221, 228, 236, 252, 257, 286, 310, 318, 469, 491, 516, 549, 562, 570, 589; 2/26, 27, 56, 273, 422, 493, 510, 515-516; 3/12, 17, 22, 44, 154, 220, 286, 309, 312, 376, 387, 391, 396, 423, 443.

²⁶⁵ “وهما لغتان، وكلاهما جائز” Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/474, 492, 469, 542; 3/69, 97.

Müfessirin kıraatleri lehçe açısından değerlendirmesinde dikkat çeken hususlardan biri, genelde sahih olan iki kıraat vechinin her ikisinin de lehçe olduğunu belirtmesine karşın,²⁶⁶ biri sahih diğeri şâz olan iki kıraat vechinin lehçeden kaynaklandığını nadiren belirtmesidir.²⁶⁷ Birinci duruma örnek olarak “ وَلَا وَتَتَّبِعُوا خُطُوتَ الشَّيْطَانِ ”²⁶⁸ âyetinde geçen “ خُطُوتَ ” kelimesinin iki vecihle de kıraat edilmesi gösterilebilir. Müfessir, bahse konu kelimenin Nâfi, Ebû Amr, Hamza ve Şu'be tarafından “tâ” harfinin sükûnuyla “ خُطُوتِ ” şeklinde; Kisâî, İbn Kesîr ve Hafs tarafından ise metinde geçtiği gibi “tâ” harfinin dammesiyle okunduğunu ve her iki okuyuşun da aynı manaya gelen iki lehçe olduğunu zikretmektedir.²⁶⁹ Sahih ve şâz vechin bir arada verildiği örnek bağlamında müfessir Ra'd sûresinin 4. âyetinde yer alan “ صُنُونٌ ” kelimesinin bazıları tarafından “sâd” harfinin dammesiyle “ صُنُونٌ ” şeklinde okunduğunu;²⁷⁰ âmmenin kıraatinin ise “ صُنُونٌ ” şeklinde olduğunu ve her iki kıraatin de aynı manaya gelen iki lehçe²⁷¹ olduğunu ifade etmektedir.²⁷²

2. 3. Kıraatlere Usûl Açısından Yaklaşımı

Kıraat ihtilafına konu olan bazı kelimeler telaffuz, ses ve eda ile ilgili olup Kur'ân'da geçtiği bütün âyetlerde aynı tarzda okunduğundan dolayı usûl farklılıkları şeklinde isimlendirilmişlerdir.²⁷³ Bu tür farklılıklar her ne kadar lehçe temeline dayalı olsa da²⁷⁴ çalışmamızda usûl başlığı altında ayrıca ele alınmaları tercih edilmiştir. Âyetin anlamına etki etmemesine rağmen Ebü'l-Lays es-Semerkandî'nin usûle dair farklılıklara temas ettiği görülmektedir.²⁷⁵ Bu türden

²⁶⁶ Sahih olan iki kıraat vechinin lehçe yönüyle değerlendirildiği örnekler için yukarıdaki dipnotlara bakılabilir. Zira kıraat-lehçe ilişkisi bağlamında verilen örneklerin neredeyse tamamı sahih kıraat vecihleriyle ilgilidir.

²⁶⁷ Örnekler için bk. Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/535, 541; 2/91, 183, 215, 299; 3/82, 205, 265.

²⁶⁸ “Şeytanın izinden yürümeyin.” el-Bakara 2/168.

²⁶⁹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/176.

²⁷⁰ Müfessirin “قرأ بعضهم” ifadesiyle bazılarının attığı madmûm kıraat kaynaklarda şâz olarak değerlendirilmekte ve Abdurrahman es-Sülemî'ye nispet edilmektedir. Bk. Ebü'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Muhteseb fi Tebyîni Vucûhi Şevâzî'l-kıraat* (Mısır: Dâru's-Sahâbe Li't-Türâs, 2008), 349; İbn Atıyye, *el-Muharrer*, 2/513; Hatîb, *Mu'cemu'l-kıraat*, 4/378.

²⁷¹ Meksûr kıraatin Hicaz ehlinin, madmûm kıraatin ise Temim ve Kays kabilelerinin lehçesi olduğu kaydedilmektedir. Bk. Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 2/513; İbn Atıyye, *el-Muharrer*, 3/294; Hatîb, *Mu'cemu'l-kıraat*, 4/378-379.

²⁷² Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/183.

²⁷³ Dağ, *Kıraat*, 57-58.

²⁷⁴ Dağ, *Kıraat*, 58.

²⁷⁵ Usûl farklılıklarına dair örneklerin tefsir eseri üzerinden ele alındığı bir çalışma için bk. Murat Akkuş, “İbn Âşûr'un Tefsirinde Fonetik Yönden Kıraatlerdeki Farklılıklar”, *INCISS/Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi* 3/1 (2018), 5-13.

kelimelerin kıraat ihtilaflarına değinirken Kur'ân'ın tamamında aynı şekilde okunduğu kaydını da düşen müfessir bu bağlamda “يُحْسِبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعْفُفِ”²⁷⁶ âyetinde yer alan “يُحْسِبُهُمُ” kelimesinin Hamza, Âsım ve İbn Âmir tarafından Kur'ân'ın tamamında bu şekilde;²⁷⁷ geriye kalan dört kıraat imamı tarafından ise “sîn” harfinin kesresiyle “يُحْسِبُهُمُ” şeklinde okunduğunu ve her iki kıraatin tefsirinin de bir olduğunu kaydetmektedir.²⁷⁸ Konuyla ilgili aktarılan ihtilafların tamamı sahih kıraatler arasında yer almaktadır.²⁷⁹ Sadece bir yerde sahih okuyuşlar verildikten sonra İbn Mes'ûd'un Kur'ân'ın tamamında cari olan usûlüne dikkat çekilmektedir. İlgili kısımda “وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلَائِكَةُ”²⁸⁰ âyetinde yer alan “يَتَوَفَّى” kelimesinin kıraat ihtilafına değinen müfessir, bahse konu kelimenin İbn Âmir tarafından müennes olarak “تتوفى”; diğer kıraat imamları tarafından ise müzekker olarak metinde yer aldığı gibi okunduğunu zikretmiş, daha sonra İbn Mes'ûd'un, melekleri Allah'ın (c.c.) kızları olarak gören müşriklerin sözüne muhalefet ederek, “الْمَلَائِكَةُ”²⁸¹ kelimesini (yani bu kelimedden önce gelen fiilleri müzekker sigâ ile okumak suretiyle) Kur'ân'ın tamamında müzekker olarak değerlendirdiği²⁸² rivâyetine yer vermiştir.²⁸³

²⁷⁶ “İffetlerinden dolayı, bilmeyen onları zengin zanneder.” el-Bakara 2/273.

²⁷⁷ Hamza, Âsım ve İbn Âmir tarafından aynı usulle okunan diğer kelimelerin yer aldığı âyetler için bk. Âli İmrân 3/78, 169, 178, 180, 188; A'râf 7/30; Enfâl 8/59; İbrâhîm 14/42, 47; Kehf 18/18, 104; Mu'minûn 23/55; Nûr 24/11, 15, 39, 57; Furkân 25/44; Neml 27/88; Ahzâb 33/20; Zuhrûf 43/37, 80; Mücâdele 58/18; Haşr 59/14; Münâfikûn 63/4; Kiyâme 75/3, 36; Beled 90/5, 7; Hümeze 104/3.

²⁷⁸ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/233.

²⁷⁹ İhtilafa konu olan bu tür kelimeler, hareke veya harf değışikliğinden dolayı her ne kadar ferşî farklılıklardan kabul edilse de Kur'ân'ın her yerinde aynı usûl ile okunduklarından bu başlık altında gösterilmeleri uygun görülmüştür. Tefsirde yer alan diğer sahih kıraat örnekleri için bk. Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/107, 155, 158, 165, 227, 241, 268, 310, 315, 318, 347, 350, 404, 515, 542; 2/149, 332, 399, 445, 474; 3/202.

²⁸⁰ “Melekleri, kâfirlerin canlarını alırken bir görseydin...” el-Enfâl 8/50.

²⁸¹ “الْمَلَائِكَةُ” kelimesinin çoğul ve cins kelime olmasından hareketle hem müennes hem müzekker olarak değerlendirilebileceği belirtilmektedir. Bk. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/210; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*, 1/405.

²⁸² İbn Mes'ûd'un söz konusu uygulamasının yer aldığı diğer âyetler: Âli İmrân 3/39, 42, 45; el-Me'âric 74/4. Mezkûr âyetlerdeki kıraat uygulamaları için bk. Hatîb, *Mu'cemu'l-kıraat*, 1/486, 492, 493; 10/79.

²⁸³ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/22.

Müfessirin, kıraat ihtilaflarını aktarıırken imâle,²⁸⁴ feth,²⁸⁵ beyne,²⁸⁶ tefhîm,²⁸⁷ izhâr-idğâm,²⁸⁸ işmâm,²⁸⁹ hazf,²⁹⁰ isbât²⁹¹ ve ıskât²⁹² gibi usûl kavramlarına yer verdiği; bazen de beyne'l-imâle ve'l-feth,²⁹³ beyne'l-kesri ve'l-feth²⁹⁴ ifadeleriyle; kimi yerde ise “ز”,²⁹⁵ “ه”,²⁹⁶ “ز”²⁹⁷ ve “ق”²⁹⁸ gibi harflerin harekelerini belirterek zikri geçen kavramlardan bir kısmına işaret ettiği görülmektedir. İmâle²⁹⁹ uygulamasına örnek olarak “إِذَا هُوَ”, “وَمَا عَوَى” gibi Necm suresindeki âyetlerin son kısımlarında yer alan elif-i maksûrelerin okunuşuna değinen müfessir, Hamza ve Kisâî'nin surenin tamamındaki benzer kelimeleri imâle; Nâfi ve Ebû Amr'ın beyne;³⁰⁰ geriye kalan kıraat-i seb'a imamlarının ise tefhîm³⁰¹ ile okuduğunu zikretmektedir.³⁰² Usûl ihtilafına örnek kabilinden “بَيْتٌ طَائِفَةٌ”³⁰³ kelimesinin idğâm ve izhar ile okunması da zikredilebilir. Müfessir, Ebû Amr ve Hamza'nın, aralarındaki mahreç yakınlığı dolayısıyla “ت” ve “ط” harflerini idğâm yaparak “بَيْطٌ طَائِفَةٌ” şeklinde okuduğunu; diğer imamların ise kelimeleri birleştirmeden izhar ile okuduğunu belirtmektedir.³⁰⁴ İşmâm uygulaması için “بَصْطَةٌ”³⁰⁵ kelimesini, İbn Kesîr ve Ebû Amr'ın “sîn” harfi;

²⁸⁴ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/260, 490, 494; 2/87, 127, 469, 488-489; 3/92, 288, 482.

²⁸⁵ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/92, 160.

²⁸⁶ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/87, 469; 3/482.

²⁸⁷ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/260; 2/469, 488-489; 3/288, 482.

²⁸⁸ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/226, 371; 2/469; 3/93, 218, 391.

²⁸⁹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/550; 2/152; 3/286.

²⁹⁰ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/185, 226-227, 351; 2/296; 3/68, 295, 346, 367, 447.

²⁹¹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/226-227; 2/129, 307; 3/125, 197, 432.

²⁹² Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/432.

²⁹³ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/288.

²⁹⁴ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/317; 3/92, 160.

²⁹⁵ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/244, 497; 2/91, 414.

²⁹⁶ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2/317.

²⁹⁷ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/95.

²⁹⁸ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/95-96.

²⁹⁹ İmâle, fethayı kesreye ve “elif”i “yâ” harfine yaklaştırarak seslendirmektir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/30.

³⁰⁰ Beyne, med harfi olan “elif”in, “yâ” harfine meylettirilmesinin elife daha yakın bir sesle uygulanmasına denir. İmâle-i suğra ve taklîl diye de isimlendirilmektedir. Bk. Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2015), 93.

³⁰¹ Feth ile aynı anlamda kullanılan tefhîm, kelimenin halis bir fetha ile imâlesiz şekilde okunmasıdır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/29.

³⁰² Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/288.

³⁰³ en-Nisâ 4/81.

³⁰⁴ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1(371).

³⁰⁵ el-A'râf 7/69.

Hamza'nın işmâm³⁰⁶ ile okuduğunu³⁰⁷ nakleden müfessir, geriye kalan kıraat-i seb'a imamlarının ise bu kelimeyi "sâd" harfi ile okuduğunu³⁰⁸ ifade etmektedir.³⁰⁹ "بِصْطَةٍ" kelimesindeki kıraat ihtilafını nakleden kaynaklar bazı ravi isimlerine de yer verirken müfessirin sadece kıraat imamlarının isimlerini belirtmekle yetindiği ve bu bağlamda Hafs'ın "sîn" ile okuyuşuna değinmeksizin Âsım'ı "sâd" ile okuyanlar³¹⁰ arasında mütaala ettiği anlaşılmaktadır.

2. 4. Kıraatleri Bazı Delillerle Desteklemesi

Ebü'l-Leys es-Semerkandî, kıraat ihtilaflarına dair değerlendirmelerde bulunduğu bazı yerlerde kıraatleri; bir başka âyetten, hadisten, Mushaf-ı Osmânî'den, sahâbe ve tabiîn âlimlerinin okuyuşlarından ve dil âlimlerinin görüşlerinden getirdiği delillerle desteklemekte, kıraat vecihlerini bu delillerle irtibatlandırma yoluna gitmektedir.³¹¹

Hûd sûresinde yer alan "وَإِنْ كُنَّا لَأَيُّوْقِيْنَهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالُهُمْ"³¹² âyetinin tefsiri bağlamında kıraat ihtilaflarına değinen müfessir, "إِنْ" edatının İbn Kesîr, Nâfi ve Ebû Bekir Şu'be tarafından cezim ile "إِنْ" şeklinde okunduğundan bahsetmekte ve meczûm kıraat için "وَإِنْ كُنَّا لَأَيُّوْقِيْنَهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالُهُمْ"³¹³ âyetini delil göstermektedir. Âyetin devamında yer alan "لَمَّا" edatının Hamza, İbn Âmir ve Hafs tarafından teşdîd ile; diğer imamlar tarafından ise tahfîf ile okunduğunu belirtmektedir. Tahfîf ile okunduğunda "لَمَّا"daki "مَا" edatının sıla olacağına işaret eden müfessir, teşdîd ile okunması halinde "لَمَّا" edatının "لَمَّا" manasına geleceğini zikretmekte ve "وَإِنْ كُنَّا لَأَيُّوْقِيْنَهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالُهُمْ"³¹⁴ âyetini

³⁰⁶ Burada işmâmdan kastedilen, harfin diğer harfe kısmen dönüştürülmesiyle yapılan ve "sâd" ile "zây" harfi arasında gerçekleşen işmâmdır. Kıraat ve tecvid ilminde buna sâd-ı müşemmeme (işmâm edilen sâd) denir. Âsım kıraatinde bulunmayan bu uygulamada, "sâd" harfinin mahrecinden nâkıs bir "sâd", "zây" harfinin mahrecinden de nâkıs bir "zây" çıkarılır ve birbirine mezcedilir ki, bu karışımdan başka bir harf çıkar. Bk. Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 224.

³⁰⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 186.

³⁰⁸ Söz konusu kelime, kıraat-i seb'a içerisinde Kunbûl, Hafs, Hişâm, Ebû Amr ve Hamza'nın ravisi Halef tarafından "sîn" harfi; diğerleri tarafından ise "sâd" harfi ile okunmaktadır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 185-186; Ebû Amr Osman b. Saîd Dâni, *et-Teyisir fi'l-kirâati's-seb'*, thk. Ferîd Muhammed b. Azzûz (Beyrût: Dâru İbni Kesîr, 2016), 81.

³⁰⁹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/550.

³¹⁰ Âsım'ın "sâd" ile okuması hakkında Bk. İbn Mihrân en-Nîsâbü'rî, *el-Mebsût fi'l-kirâati'l-aşr*, 148; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 288.

³¹¹ Kıraatlerin muhtelif delillerle desteklenmesi, kaynaklarda ihticâc kavramıyla izah edilmektedir. İlgili kavram ve çeşitleri hakkında bk. Recep Koyuncu, "Mekkî b. Ebî Tâlib'in el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kur'âti's-Seb' Adlı Eserine Tevcîhü'l-Kirâat Bağlamında Bir Bakış", *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 6/12 (2019), 316-323.

³¹² "Şüphesiz Rabbin, onların her birine yaptıklarının karşılığını tam olarak verecektir." Hûd 11/111.

³¹³ "Elbette onların hepsi toplanıp huzurumuza getirilecek." Yâsîn 36/323.

³¹⁴ "Hiç kimse yoktur ki başında bir gözetleyeni bulunmasın." et-Târik 86/4.

delil getirerek bu âyetteki “لَمَّا” edatının “إِلَّا” manasında kullanımına dikkat çekmektedir.³¹⁵

Müfessir, kıraat ihtilafını verdikten sonra nadiren de olsa Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hangi kıraat vechiyle okuduğuna dair rivâyeti de aktarmaktadır. Buna göre “إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرٌ صَالِحٍ”³¹⁶ âyetini sadece Kisâ’î’nin “mîm” harfinin kesresi ve “râ” harfinin nasbı ile “إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرٌ صَالِحٍ” şeklinde okuduğunu belirttikten sonra Ümmü Seleme’nin rivâyetiyle Allah Rasûlü’nün (s.a.v.) bu şekilde de okuduğunu kaydetmektedir.³¹⁷

Kıraatleri muhtelif delillerle destekleme yoluna giden müfessirin bu minvalde müracaat ettiği kaynaklardan birisi de Mushaf-ı Osmânî’dir. “يَوْمَ يَأْتُ لَا تَكَلِّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِذِيهِ”³¹⁸ âyetinde yer alan “يَأْتُ” kelimesini kıraat vecihleri açısından değerlendiren Ebü'l-Leys; Âsım, İbn Âmir ve Hamza’nın bahse konu kelimeyi vasıl ve vakıf halinde “yâ” harfinin hazfıyla “يَأْتِ” şeklinde; diğer imamların ise sadece vasıl halinde “yâ” harfinin isbatıyla “يَأْتِي” şeklinde okuduklarını belirtmektedir. Sahih iki kıraat vechinden “yâ” harfinin hazfıyla okunan “يَأْتُ” kıraatini delillendirmek için Ebû Ubeyde’nin³¹⁹ görüşlerine yer veren müfessir, onun bu kıraati tercih ettiğini ve Osman Mushafı’nda da bu şekliyle gördüğünü nakletmektedir.³²⁰

Kıraat vecihlerinin delillendirilmesi noktasında müfessirin en çok başvurduğu istişhâd kaynağının sahâbe ve sonraki âlimlerin okuyuşları olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, Nâfi, İbn Kesîr ve Ebû Amr’ın “وَإِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ”³²¹ âyetinde yer alan “إِنَّ” edatını “elif” harfinin nasbı ile “أَنَّ” şeklinde; diğerlerinin ise “إِنَّ” olarak okuduğunu aktaran müfessir, Ebû Ubeyde’nin de meksûr okuduğunu belirttikten sonra Übey b. Kâ’b’ın “vav” harfi olmaksızın “وَإِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ” şeklindeki kıraatini³²² delil getirmekte ve bunun meksûr kıraate şahitlik ettiğini ifade etmektedir.³²³ Diğer bir örnekte ise “لَقَالُوا إِنَّمَا سَكَّرَتْ أَبْصَارَنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ”³²⁴ âyetinde

³¹⁵ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/144-145. Konuyla ilgili diğer örnekler için bk. Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1/209, 222, 227, 325, 434; 2/98, 184, 195, 423, 464; 3/315, 447.

³¹⁶ Hûd 11/46.

³¹⁷ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 3/320. Konuyla ilgili diğer örnek için bk. Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/129.

³¹⁸ “O gün geldiği zaman Allah’ın izni olmadan hiçbir kimse konuşamaz.” Hûd 11/105.

³¹⁹ Ebû Ubeyde, Ebü'l-Leys es-Semerkandî’nin kıraat vecihlerini değerlendirirken görüşüne müracaat ettiği âlimlerin başında yer almaktadır. Bk. Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin Tefsîrdeki Metodu*, 173.

³²⁰ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/142. Konuyla ilgili diğer örnekler için bk. Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1/108, 443; 2/134, 142, 151, 160, 300, 337-338, 347, 377, 419; 3/42, 129, 367, 432.

³²¹ “Şüphesiz, Allah, benim de Rabbin, sizin de Rabbinizdir.” Meryem 19/36.

³²² Ferrâ, *Me’âni'l-Kur’ân*, 2/168.

³²³ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/323-324.

³²⁴ “Yine, “Gözlerimiz döndürüldü, biz her halde büyülenmiş bir toplumuz” derlerdi.” el-Hicr 15/15.

yer alan “سُكْرَتْ” kelimesi, sadece İbn Kesîr tarafından tahfîf ile “سُكْرَتْ”; diğer imamlar tarafından ise teşdîd ile “سُكْرَتْ” şeklinde kıraat edilmektedir. Müfessir burada İbn Kesîr’e ait kıraati naklettikten sonra Hasan-ı Basrî’nin de tahfîfle okuduğunu kaydetmekte ve böylece İbn Kesîr’in kıraatini, Hasan-ı Basrî’nin kıraatiyle desteklemektedir.³²⁵

2. 5. Kıraatler Arasında Tercihle Bulunması

Kıraat ihtilaflarını farklı açılardan değerlendirmeye tabi tutan müfessirin, yer yer kıraat vecihlerinden birini diğerine tercih ettiği müşahede edilmektedir. Bunu, genelde sahih olan iki kıraat vechi arasında belirten müellif, tercih ettiği kıraat vechi için “daha açıktır”,³²⁶ “daha fasihtir”,³²⁷ daha beliğdir”,³²⁸ “daha iyidir”,³²⁹ “daha doğrudur”,³³⁰ “daha çok kullanılan bir vecihtir”,³³¹ “daha umumdur”,³³² “daha yaygındır”,³³³ “kıyasa daha uygundur”,³³⁴ “daha güzeldir”³³⁵ tabirlerini kullanmaktadır. Söz konusu tercih ifadelerinin görülmesi bakımından “وَأَرْنَا مَنَّا سَكْرًا”³³⁶ âyetinde yer alan “أَرْنَا” kelimesi örnek verilebilir. Müfessirin beyanına göre bu kelime, İbn Kesîr ve Mekke ehlinden kendisine tabi olanlar tarafından Kur’ân’da her geçtiği yerde³³⁷ “râ” harfinin cezmi ile “أَرْنَا” şeklinde; geriye kalan kıraat-i seb’a imamları tarafından ise kesre ile “أَرْنَا” şeklinde okunmaktadır. Her iki vechin de lügattan/lehçeden kaynaklandığına dikkat çeken müfessir, kesreli kıraatin daha açık ve daha fasih olduğunu ifade ederek sahih olan iki kıraat vechinden birisini tercih etmektedir.³³⁸ Aynı şekilde müfessir, “وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ”³³⁹ âyetinde geçen “وَوَصَّىٰ” kelimesinin Nâfi ve İbn Âmir tarafından “وَأَوْصَىٰ”; diğer imamlar tarafından ise “وَوَصَّىٰ” şeklinde okunduğunu ve “وَوَصَّىٰ” kıraatinin “وَأَوْصَىٰ”

³²⁵ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/216. Konuyla ilgili diğer örnekler için bk. Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1/347, 506, 590; 2/12, 16, 22, 35, 67, 103, 127, 137, 151, 156, 180, 198, 269, 311, 319, 321, 322, 390, 434, 474, 544; 3/32, 71, 112, 139, 169, 241, 279, 289, 411, 432, 453, 458.

³²⁶ “أظهير”. Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1/158, 217; 2/413; 3/245.

³²⁷ “أفصح”. Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1/158, 497; 2/319, 489.

³²⁸ “أبلغ”. Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1/81, 159.

³²⁹ “أجود”. Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/45.

³³⁰ “أصح”. Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/299.

³³¹ “أكثر”. Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/322.

³³² “أعم”. Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/322.

³³³ “أفشاه”. Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/321, 413.

³³⁴ “أقيس”. Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 3/316.

³³⁵ “أحسن”. Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2/205.

³³⁶ “Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster. Tövbemizi kabul et.” el-Bakara 2/128.

³³⁷ Bahse konu kelimenin Kur’ân’da geçtiği diğer âyetler: en-Nisâ 4/153, el-A’râf 7/143, Fussilet 41/29.

³³⁸ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1/158.

³³⁹ “İbrahim, bunu kendi oğullarına da vasiyet etti, Yakup da öyle.” el-Bakara 2/132.

kıraatinden daha belîğ olduğunu belirterek iki sahih kıraat arasındaki tercihini ortaya koymaktadır.³⁴⁰

Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin, kıraat ihtilaflarına dair tercihlerini aktarırken kendi görüşünden daha çok Ebû Ubeyde'nin görüşüne yer vermesi ve onun tercihlerini aktarması dikkat çekmektedir. Bu minvalde, "(Bu kıraat), Ebû Ubeyde'nin ihtiyarındır"³⁴¹ veya "Ebû Ubeyde şöyle dedi"³⁴² gibi ifadelerle bahse konu âlimin kıraat vecihleri hakkındaki tercihlerine müracaat etmektedir. "إِنَّ صَلَوَاتَكَ" ³⁴³ âyetinde yer alan "صَلَوَاتَكَ" kelimesi Hafs, Hamza ve Kisâî tarafından metinde geçtiği gibi; Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ebû Bekir Şu'be tarafından ise cemi' lafzıyla "صلواتك" şeklinde okunmaktadır.³⁴⁴ Söz konusu kıraat vecihlerine tefsirinde yer veren Ebü'l-Leys, daha sonra Ebû Ubeyde'nin tercihini nakletmektedir. Buna göre Ebû Ubeyde müfred olarak okunan "صَلَوَاتَكَ" kıraatini daha güzel bulmakta ve bu tercihinin gerekçe olarak, Kurân'da "الصلوة" kelimesinin "الصلوات" kelimesinden daha fazla geçmesini göstermektedir.³⁴⁵ Diğer bir örnek ise Yâsîn sûresindeki "وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ"³⁴⁶ âyetinde yer almaktadır. Âyette iki defa tekrar edilen "سَدًّا" kelimesindeki kıraat ihtilafına değinen müfessir, Hamza, Kisâî ve Hafs'ın metinde geçtiği gibi "sîn" harfini mansûb olarak; diğerlerinin ise "sîn" harfinin dammesiyle "سَدًّا" şeklinde okuduğunu belirtmekte ve Ebû Ubeyde'nin mezkûr kıraat vecihleriyle ilgili tercihinin nakletmektedir. Ebû Ubeyde'nin izahına göre set çekme fiili insanoğluna değil, Allah'a (c.c.) ait olduğundan³⁴⁷ kendisi de bu kelimeyi dammeli olarak kıraat etmektedir.³⁴⁸

³⁴⁰ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1/159.

³⁴¹ "وهو اختيار أبي عبيدة". Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1/173, 547; 2/112, 317, 319, 321, 332, 363, 374, 385, 390, 411, 413.

³⁴² "قال أبو عبيدة". Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 2/72, 91, 127-128, 150, 155, 221, 269, 274, 283, 295, 316, 318, 321, 323-324, 331, 332, 337-338, 340, 347, 349, 350, 354, 359, 377, 394, 413, 417, 422, 423, 429, 431, 465, 507; 3/42, 121.

³⁴³ "Çünkü senin duan onlar için sükûnettir." et-Tevbe 9/103.

³⁴⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sab'a*, 317.

³⁴⁵ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 2/72.

³⁴⁶ "Biz onların önlerine bir set, arkalarına da bir set çekip gözlerini perdeledik. Artık görmezler." Yâsîn 36/9.

³⁴⁷ "سَدًّا" kelimesi fetha okunduğunda set çekme fiilinin insanoğluna; damme okunduğunda ise Allah'a nispet edileceği belirtilmektedir. Bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/494; Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bûdeyvi (Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 3/97.

³⁴⁸ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 3/94.

SONUÇ

İlk dönemlerden itibaren Kur'ân âyetlerinin tefsiriyle ilgilenen âlimler, kıraat ihtilaflarının tefsir ile olan münasebetine kayıtsız kalamamış, âyetlerin yorumlanmasında kıraatlerden az veya çok istifade etmişlerdir. Hicrî IV. asırda Ebü'l-Leys es-Semerkandî tarafından telif edilen *Tefsîru's-Semerkandî* adlı eser de kıraat ihtilaflarını önemli ölçüde ihtiva eden tefsirler arasında yer almaktadır. Her ne kadar kaynaklar Semerkandî'nin kıraat ilmini tahsili hakkında detaylı bilgilere yer vermese de kıraatleri kullanma yöntemi ve keyfiyetinden hareketle müfessirin kıraat alanıyla alakalı ciddi bir müktesebata sahip olduğu söylenebilir.

İbn Mücâhid'den yaklaşık elli yıl sonra vefat eden Semerkandî'nin, tefsirinde, kıraat-i seb'anın etkisi belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Müellifin, sahih olan kıraat vecihlerini naklederken yedi kıraat imamının isimlerini ayrı ayrı zikretmesi, bazen de yedi imamın dışındaki kıraatleri şâz olarak nitelenmesi, onun kıraat-i seb'ayı sahih, bunun dışında kalan diğer kıraatleri ise şâz olarak kabul ettiğini göstermektedir. Ayrıca kıraat-i seb'a imamları içerisinde yer alan Âsım ve ravisi Haf's'tan gelen nakillere, diğer imamlara göre daha fazla yer vermesini, Âsım kıraatinin Hafs rivâyetini esas aldığı şeklinde yorumlamak mümkündür.

Müfessir kıraat vecihlerini naklederken çoğunlukla sahih kıraatler arasındaki ihtilafa dikkat çekerek kıraatleri muhtelif açılardan değerlendirmeye tabi tutmuştur. Bunun yanında hatırı sayılır bir oranda, ihtilafa konu olan kelimenin sahih ve şâz vechini bir arada değerlendirme yoluna gittiği de olmuştur. Sahih kıraat vecihlerini naklederken genelde kıraat-i seb'a imamlarının isimlerini belirten müfessir, biri sahih diğeri şâz olan kıraat vecihlerini karşılaştırırken kimi zaman kâriilerin isimlerine atıfta bulunmuş; çoğunlukla ise şâz kıraatler için "bazıları şöyle okudu", sahih kıraatler için ise "âmmenin kıraati" veya "marûf kıraat" tabirlerini kullanmıştır. Özellikle şâz kıraatleri naklederken, tefsirini muhtasar kılma gayesinden olsa gerek naklettiği kıraatlerin senedinde yer alan âlimlerin tamamını zikretmek yerine, söz konusu kıraatle en çok meşhur olan bir veya iki ismi belirtmekle yetinmiştir. Bu minvalde sahâbeden, tabiînden ve sonraki âlimlerden birçok isme işaret eden müellifin, Übey b. Kâ'b, İbn Mes'ûd, İbn Abbâs, Abdurrahman es-Sülemî, Hasan-ı Basrî, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb el-Hadramî'nin isimlerine daha fazla yer verdiği müşahede edilmektedir.

Kıraat-anlam ilişkisi, kıraatlerin resmü'l-Mushaf'a uygunluğu, lehçelerle olan irtibatı, Arap dili kuralları bakımından tahlili, farklı delillerle temellendirilmesi

(ihticâc) ve kıraat vecihlerinden birinin diğere tercih edilmesi gibi hususlar, müfessirin kıraatleri değerlendirirken temas ettiğı konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Değerlendirmelerini yaparken kendinden önceki kaynaklara sık sık atıfta bulunan müellifin bu bağlamda Ebû Ubeyde başta olmak üzere, Mücâhid, Ferrâ ve Zeccâc gibi tefsir ve dil âlimlerinin görüşlerine müracaat ettiğı görülmektedir.

Sahih ve şâz olmak üzere neredeyse kıraat vecihlerinin tamamına yer verilen tefsirin, kıraat ilmi açısından daha detaylı bir şekilde ele alınmasının isabetli olacağı kanaatindeyiz. Bu tür çalışmalar, bir taraftan müellifinin kıraatlere yaklaşımını ortaya koyarken diğere taraftan eserin telif edildiğı dönemin kıraat anlayışı hakkında araştırmacılara farklı bakış açıları sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Akaslan, Yaşar. "Kırâat-i Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar", *İslâm Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4 (2017), 6-31.
- Akaslan, Yaşar. "Kırâat İlmi Sistematiğinde Usûl Kavramları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 217-251.
- Akkuş, Murat. "Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşûr Örneği)", *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/3 (2015), 151-176.
- Akkuş, Murat. "İbn Âşûr'un Tefsirinde Fonetik Yönden Kıraatlerdeki Farklılıklar", *INCISS/Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi* 3/1 (2018), 4-15.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbn Kesîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/131-132. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altundağ, Mustafa. "Sahih Kırâatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2001), 23-48.
- Atik, M. Kemal. *Karşılaştırmalı Kur'an Tarihi*. İstanbul: MS Yayınları, 2012.
- Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb. *Târîhu Bağdâd*. Thk. Mustafa Abdulkadir Ata. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973.
- Birişik, Abdülhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2004.
- Çelik Yılmaz, Habibe. *Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin Tefsirinde İsrâiliyyât*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2015.
- Çetin, Abdurrahman. *Yedi Harf ve Kıraatlar*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2013.
- Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *et-Teyşîr fi'l-kırâati's-seb'*. Thk. Ferîd Muhammed b. Azzûz. Beyrût: Dâru İbni Kesîr, 1437/2016.
- Ebü Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî. *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*. Thk. Sıtkı Muhammed Cemîl. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-fikr, 1420.
- Ferrâ, Ebû Zekerriyya Yahya b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. Thk. Ahmed Yusuf en-Necati vd. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Mısriyye, t.y.

- Hatîb, Abdüllatîf. *Mu 'cemu'l-kırâât*. 11 Cilt. Dımaşk: Dâru Sa' deddîn, 2000.
- Hüzelî, Ebü'l-Kâsım Yûsuf b. Ali b. Cebbâre. *el-Kâmil fi'l-kırââti'l-'aşr*. Thk. Cemâl b. es-Seyyid Rifâî eş-Şâyib. Müessesetü Semâ li't-Tevzî' ve'n-Neşr, 2007.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak. *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. Thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Muhteseb fi tebyîni vucûhi şevâzzi'l-kırâât*. Mısır: Dâru's-Sahâbe Li't-Türâs, 1429/2008.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed. *Muhtasar fi şevâzzi'l-Kur'ân*. Thk. G. Bergstraesser. Beyrût: Müessesetü'r-Rayan, 1430/2009.
- İbn Mihrân en-Nîsâbü'rî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin. *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*. Thk. Sebî' Hamza Hâkimî. Dımaşk: Mecme'u Lügati'l-arabiyye, 1981.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî. *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâât*. Thk. Şevki Dayf. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1400.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*. Thk. Ali Muhammed Dabba. 2 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- İbnü'l-Cezeri, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*. Thk. G. Bergstraesser. 2 Cilt. Mısır: Mektebetü İbn Teymiyye, 1351.
- Karaçam, İsmail. *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- Kılıç, Mustafa. "Zemahşerî'nin Kıraatleri Kabul Şartları", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (Haziran, 2015), 149-184.
- Koçkuzu, Ali Osman. "Ebû İshak es-Sebî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/170-171. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Koyuncu, Recep. "Mekkî b. Ebî Tâlib'in el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırâ'âti's-Seb' Adlı Eserine Tevcîhü'l-Kırâ'at Bağlamında Bir Bakış", *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 6/12 (2019), 313-344.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*. Thk. Ahmed el-Berdûnî. 20 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed es-Semerkindî. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. Thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.

- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl en-. *İ'râbü'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Ali Beydûn. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*. Thk. Yusuf Ali Büdeyvi. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.
- Öz, Mustafa. "Kurrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/445-446. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Râcihî, Abduh. *el-Lehecâtü'l-'arabiyye fi'l-kırâti'l-Kur'âniyye*. Mısır: Dâru'l-Marife, 1996.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâs, 1420.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Tefsîru Ebi'l-Leys*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 224-225, 1a-541b.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Tefsîru's-Semerkandî*. Thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdulmevcûd, Zekeriyya Abdülmecîd. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Semîn el-Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm. *ed-Dürru'l-mesûn fi 'ulûmi'l-Kitâbi'l-meknûn*. Thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. 11 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, t.y.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. Kâhire: Heyetü'l-Mısriyye, 1394/1974.
- Taberî, İbn Cerîr. *Câmi 'u'l-beyân*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- Ünal, Mehmet. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- YAZICI, İshak. *Ebu'l-Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1982.
- YAZICI, İshak. "Ebü'l-Leys es-Semerkandî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/473-475. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*. Thk. Abdulcelîl Abduh Şelebi. 5 Cilt. Beyrût: Alemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakât ve'l-âsâr*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Matbaatü İsa, t.y.